

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ

Пояснювальна записка

до дипломної роботи
бакалавра з політології

на тему:

**Порівняльний аналіз інституту уряду в пострадянських
країнах з напівпрезидентською системою правління**

Виконав:
студент IV курсу,
групи ФФІ-42 с
спеціальності 052 «Політологія»
Повалений Р.-Ю. Б.

Науковий керівник:
д. політ. н., проф. Литвин В. С.

Рецензент:
д. політ. н., проф. Шипунов Г. В.

Львів – 2022 року

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Історіографічні і теоретико-методологічні особливості дослідження інституту уряду в країнах з напівпрезидентською системою правління	5
1.1. Стан дослідження та особливості й рамки концептуалізації інституту уряду в сучасній політичній науці.....	5
1.2. Теоретизація суті й місця уряду в країнах з напівпрезидентською системою правління.....	12
Розділ 2. Інституційні та політичні рамки й місце урядів у пострадянських країнах з напівпрезидентською системою правління	19
2.1. Параметри й особливості вибору напівпрезидентської системи правління у пострадянських країнах	19
2.2. Формально-правові, інституційні та політичні засади формування урядів у пострадянських країнах з напівпрезидентською системою правління	27
2.3. Особливості функціонування і відповідальності урядів у пострадянських країнах з напівпрезидентською системою правління	34
Розділ 3. Типи і наслідки урядів у пострадянських країнах з напівпрезидентською системою правління	44
3.1. Різновиди складу та парламентської підтримки урядів у пострадянських країнах з напівпрезидентською системою правління	44
3.2. Стабільність й ефективність урядів у пострадянських країнах з напівпрезидентською системою правління	52
3.3. Перспективи зміни ролі та зміцнення значення урядів у пострадянських країнах з напівпрезидентською системою правління	57
Висновки	65
Додатки.....	71
Список використаних джерел.....	71

ВСТУП

Актуальність дослідження. З другої половини ХХ ст. дослідження інституту уряду постійно збільшуються та стають актуальнішими із кожним роком. Останніми роками в Україні з'являється все більше наукових праць, які стосуються саме цього питання. Особливо актуальними є дослідження урядів у країнах з напівпрезидентською системою правління, де інститут уряду посідає ключове місце у системі дуалізму виконавчої влади. Також аналізуються саме пострадянські країни, для визначення ролі й місця інституту уряду у країнах одного геополітичного регіону, проте з різними політичними системами. Тому порівняльний аналіз інституту уряду в пострадянських країнах з напівпрезидентською системою правління допоможе виділити основні особливості функціонування урядів і загалом виконавчої влади у цих країнах, а також їхньої стабільності, ефективності, а відтак і перспективи зміни їхньої ролі у майбутньому тощо.

Мета кваліфікаційної роботи полягає у ґрунтовному порівняльному аналізі методології дослідження інституту уряду та комплексному зіставленні інституту уряду головно у пострадянських країнах з напівпрезидентською системою правління. Виходячи із поставленої мети, у бакалаврській роботі окреслено такі *дослідницькі завдання*:

- проаналізувати історію та сучасний стан дослідження інституту уряду та розглянути основні підходи до визначення систем правління, напівпрезидентської системи правління та суті і місця урядів в країнах з такою системою правління;

- проаналізувати поняття «пострадянські країни», визначити основні параметри вибору напівпрезидентської системи правління у них;

- порівняти формально-правові, інституційні і політичні засади формування урядів, а також особливості їхнього функціонування та обриси відповідальності й параметри типологізації за низкою критеріїв у пострадянських країнах;

- проаналізувати підходи до дослідження урядової стабільності й ефективності, а вже на цій підставі порівняти стабільність та ефективність різних типів урядів у пострадянських країнах із напівпрезидентською системою правління;

- визначити перспективи зміни та зміцнення ролі урядів у пострадянських країнах.

Об'єктом дослідження є інститут уряду у країнах з напівпрезидентською системою правління, їхнє місце, суть та параметри функціонування. Своєю чергою, **предметом дослідження** є інститут уряду у пострадянських країнах з напівпрезидентською системою правління та їх специфіка й політичні наслідки.

Методологічною основою дослідження стали класичні підходи до трактування та аналізу інституту уряду та напівпрезидентської системи правління. У роботі використано варіативні методи дослідження, зокрема: історичний підхід для дослідження основних підходів до трактування та класифікації напівпрезидентської системи правління, а також для аналізу історичного розвитку інституту уряду і систем правління пострадянських країн; порівняльний метод для аналізу схожих та відмінних рис інституту уряду у досліджуваних країнах; описовий підхід для пояснення і трактування низки значень; структурно-функціональний підхід для співвідношення позиції, стабільності та ефективності інституту уряду у пострадянських країнах з напівпрезидентською системою правління. При цьому, методологічною основою роботи став неоінституціоналізм і його відгалуження.

Теоретичне значення кваліфікаційної роботи полягає в аналізі й синтезуванні існуючих методологій і виділенні ключових критеріїв для дослідження інституту уряду, а **практичне** – у порівнянні інституту уряду в пострадянських країнах з напівпрезидентською системою правління. Відповідно, результати роботи можуть бути цікавими, в тому числі, як для теоретиків, так і для практиків в нашій державі, яка незмінно лишається напівпрезидентською республікою, але потребує реформування, зокрема в переозначенні ролі урядів за прикладом інших – демократичніших і євроінтегрованих – напівпрезидентських республік в Європі.

Структура роботи відповідає меті і завданням дослідження. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів (перший розділ поділений на два підрозділи, другий і третій – на три), висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг роботи становить 81 сторінку, з них основної частини – 68. Список використаних джерел складається з 81 позиції, з яких деякі – англійські.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЧНІ І ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ УРЯДУ В КРАЇНАХ З НАПВІПРЕЗИДЕНТСЬКОЮ СИСТЕМОЮ ПРАВЛІННЯ

1.1. Стан дослідження та особливості й рамки концептуалізації інституту уряду в сучасній політичній науці

Одним із найбільш помітних елементів політичної системи суспільства є виконавча влада, яка безпосередньо стосується життя кожного громадянина. Важливо зазначити те, що саме поняття влади домінує у цьому словосполученні, стає визначною категорією. Власне влада, яка є певною спроможністю організовано впливати на людей чи їхню поведінку, за допомогою різноманітних засобів. Вона ґрунтується на вмінні одних індивідів нав'язувати конкретні думки іншим, таким чином підпорядковуючи їх своїй волі, керуючи ними.

Варто зазначити і те, що поява цього терміну була історично зумовлена, бо раніше абсолютна влада була сконцентрована в руках монарха та залишалась неподільною під час феодалізму. Логічно та практично описує поняття виконавчої влади і В. Авер'янов, який пише про те, що категорія державного управління має послуговуватись у вузькому та спеціалізованому значенні, тобто як особливий і самостійний різновид діяльності держави, який здійснює окрема система різних органів виконавчої влади¹.

Зазвичай таким терміном як «виконавча влада» користуються у конструкції відношень трьох гілок влади, а саме законодавчої, виконавчої та судової². Різні гілки повинні взаємодіяти між собою, гармонійно доповнювати одна одну, проте залишатись самостійними, але з можливістю впливу між собою. Зазвичай у буденному функціонуванні механізму держави виконавча влада буде мати вирішальні дії, коли ж всі конфліктні ситуації буде розв'язувати інша гілка – судова³.

¹ Державне управління: теорія і практика / заг. ред. В.Б.Авер'янова. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – С. 11.

² Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституційний вимір. – Львів: Тріада плюс, 2004. – 253 с.

³ Хоменко О.В. Виконавча влада: соціально-правова природа, особливості: дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2005. – С. 75.

Загалом, такий тип влади за своїм змістовим наповненням пов'язаний з процесами реалізації законів, які приймає парламент, а також з втіленням рамок влади відповідно до тих, які створює існуючий закон. Завдяки такому смисло-вому наповненню вона окреслюється інституційною та функціональною складо-вими. Якщо розбиратись з останньою позицією, то в неї входять різні механізми та функції, що їх застосовують інститути виконавчої влади під час виконання своїх повноважень. Водночас коли інституційна складова окреслюється сукупні-стю державних інститутів, за якими закріплені повноваження влади на терито-ріях певної країни. Такі інститути виконавчої влади реалізують свою діяльність на регіональному та загальнодержавному рівнях. У той час інший рівень – базо-вий, – представляє інститут місцевого самоврядування⁴.

Загалом виконавчу владу розмежовують на моністичну та дуалістичну. Пе-рший тип (моністичний) зазвичай притаманний та виражений у країнах, де пред-ставлена президентська форма правління. Тим самим вона передбачає те, що пре-зидент є главою і держави, і виконавчої влади. Відповідно, влада зосереджена в одній особі, себто посада голови уряду відсутня, адже адміністрація президента виконує функції уряду, тому потреби в такій посаді непередбачено⁵.

Щодо дуалістичного типу виконавчої влади – то він виражений у парламе-нтській і напівпрезидентській, чи змішаній, формах правління. Такий вид харак-теризується тим, що одночасно виконавчу владу представляє декілька осіб чи їх груп, а саме: глава держави, глава уряду та сам уряд. Важливо зазначити те, що кількість та межі повноважень президента в системі виконавчої влади за такого типу доволі різняться, залежно від країни, де він функціонує.

Також існує розмежування виконавчої влади на такі складові: політичну та неполітичну. Перша з них відповідає за вищі керівні державні посади, що були призначені парламентом (за парламентської форми правління), або ж президен-том і парламентом, якщо це буде за напівпрезидентської форми. Одним з найва-жливіших моментів у цій системі є вибори, як парламентські, так і президентські.

⁴ Виконавча влада та її місце в системі державної влади / О.М. Бабич // Держава і право. – 2010. – Вип. 50. – С. 302-309.

⁵ Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституційний вимір. – Львів: Тріада плюс, 2004. – 392 с.

Адже головні їхні суб'єкти – це політичні партії, які активно змагаються за підтримку суспільства різними способами, наприклад, через свої програми, у яких вони апелюють до групових чи суспільних інтересів⁶.

Щодо неполітичної складової влади, то вона втілена у державній бюрократії, яка є елементом машини державного управління. Важливим є те, що державні службовці вважаються бюрократами, чия позиція і кар'єра повинна безпосередньо залежати від їхнього професіоналізму⁷. Також вона не має залежати від будь-яких змін у політичному просторі. Складність організації структурування та кількість бюрократії зумовлені великим спектром запитань, яким необхідне державне регулювання. Загалом державну бюрократію можна розглядати як самостійний елемент, адже вона здебільшого має свої власні інтереси, що можуть переростати у колективні. В принципі державний апарат є доволі малозмінним та консервативним, порівняно з політичною складовою, де відбуваються зміни залежно від позицій президента чи парламентської більшості. Від відношення між інтересами політичної складової та державної бюрократії залежить діяльність уряду.

Наступним важливим для розгляду поняттям є термін «уряд». Частково про нього вже було зазначено. Важливо вказати те, що окреслити це поняття не так легко, адже воно фігурує не у всіх конституціях, а також має різні дефініції, через те, що в різних країнах це слово може позначати не цілком рівнозначні органи. Наприклад, вони можуть різнитися за їх способом формування, владними повноваженнями чи місцем у системі державного механізму. Відповідно це поняття використовується в узагальненому контексті.

Також розпочинають розмежовувати широкий та вузький аспект поняття уряд. Якщо розглядати широкий аспект, то він трактується, як сукупність органів виконавчої влади, що діють відповідно до зазначених конституцією та законом повноважень для того, щоб забезпечити державу сталим і рівномірним розвитком у соціально-політичному та соціально-економічному напрямках, а також за-для додержування всіх прав та свобод чи інтересів різних учасників суспільних

⁶ Шаповал В. М. Виконавча влада (теоретичний і конституційний аспекти). Київ: Москаленко О. М., 2016. 80 с

⁷ Мальцева С.В. Теоретико-правові засади сутності виконавчої влади // Ученые записки Крымского федерального университета имени В. И. Вернадского. Юридические науки. 2012.

відносин. Щодо вузького аспекту цього поняття, то воно ґрунтується на тому, що уряд – вищий загальнодержавний колегіальний орган, який діє на засадах конституційних положень⁸. Також він управляє виконавчою та розпорядчою діяльністю у країні, задля створення внутрішньої та зовнішньої політики. І схожим моментом з широким аспектом є дотримання конституційних прав, свобод та інтересів усіх учасників суспільних відносин.

Проте існує ще й інше трактування терміну «уряд», але також подвійне. Перше значення, де уряд майже ототожнюється з поняттям виконавчої влади, але саме як прояв її організації. Отже, це позначення системи державних органів і посадових осіб, що втілюють виконавчу владу. А за другим визначенням урядом називають конкретний орган держави, який по суті являється центральним колегіальним органом виконавчої влади⁹.

Водночас поняття уряд можна трактувати іншими трьома способами, які можна розглядати від широкого до вузького розуміння цього терміну. Загалом це сукупність політичних органів держави, додаючи й парламент також. Якщо дещо звужувати сенс цього поняття, то тоді це сукупність органів, що створюють виконавчу владу, а саме главу держави та раду міністрів. Проте в найвузьчому контексті під поняттям уряд буде розглядатись лише та частина виконавчої влади, що утворюється з колегії/ради міністрів, але за винятком очільника держави¹⁰.

Зазвичай термін «уряд» ми розглядаємо стосовно двох форм правління, а саме парламентської та напівпрезидентської. Таке розмежування базується на відмінностях, здебільшого пов'язаних з особливостями вираження інституту уряду в президентській формі правління. Проте трактувань цього поняття є декілька. Перше – це про багатогранність урядів, що базується на різноманітті утворення кожного окремого уряду, через діяльність великої кількості політиків, посадовців та інших зацікавлених груп чи виборців. Такий об'ємний і важкий

⁸ Марченко В.В. Конституційно-правовий статус уряду в країнах ЄС (на прикладі Франції, ФРН, Іспанії): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право» / В.М. Марченко. – Х., 2008. – С. 20.

⁹ Фрідманський, Р. М. Уряд в системі органів виконавчої влади: поняття та сутність / Р. М. Фрідманський // Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Право / гол. ред. Ю.М. Бисага. – Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2012. – Вип. 20. Ч. 2. Т. 1. – С. 137–140.

¹⁰ Фрідманський, Р. М. Уряд в системі органів виконавчої влади: поняття та сутність / Р. М. Фрідманський // Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Право / гол. ред. Ю.М. Бисага. – Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2012. – Вип. 20. Ч. 2. Т. 1. – С. 137–140.

комплекс процесів та суб'єктів спричинюють кардинальну відмінність між кожним окремим урядом¹¹.

Друге – пов'язане з діяльністю та формуванням парламенту. Адже уряд в тому чи іншому виді стає основою парламенту, який водночас контролює діяльність уряду та є вищою ланкою, перед якою уряд несе відповідальність. Тобто інститут уряду зв'язаний з парламентською діяльністю і результатами парламентських виборів. Зокрема термін уряд застосовують задля того, щоб апелювати до партій, які через власні політичні позиції не голосують проти вотуму довіри. Варто зазначити і те, що уряд також пов'язаний з виборами, адже є їхнім результатом, продуктом. Проте водночас частково є незалежним від цих результатів¹².

Зокрема існує думка про те, що уряд в наш час фактично змінюється на вищий орган державної влади, таким чином стає волеформуєчим політичним закладом. Але водночас він ще залишається формально вищим органом державного управління. Також посилення і розширення функцій виконавчої влади, збільшення впливу на всі сфери, що стосуються гармонійного життя суспільства, – все це належить до однієї з найбільш важливих тенденцій, які описують розвиток сучасної держави.

Також існує розмежування урядів на самостійний інститут і яскравих політичних представників у парламенті, які займаються забезпеченням підтримки уряду під час голосувань. Загалом це зумовлено тим, що є уряди меншості, коли деякі політичні партії, що утворюють цей тип уряду, не мають більшості в парламенті, тому отримують ситуативну підтримку від депутатів інших партій¹³.

Ще однією ознакою уряду є колегіальний характер, який базується на тому, що він завжди передбачає певну кількість вищих посадових осіб. Крім колегіального характеру, цьому поняттю притаманний ще й характер політичний. Адже до парламенту проходять політичні партії, що власне і формують уряд. Відповідно до цього характеру уряд розмежовують на партійний та безпартійний. З

¹¹ Романок А. Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституційний вимір. – Львів: Тріада плюс, 2004. – 392 с.

¹² Шаповал В. М. Виконавча влада (теоретичний і конституційний аспекти). Київ: Москаленко О. М., 2016. 80 с

¹³ Мальцева С.В. Теоретико-правові засади сутності виконавчої влади // Ученые записки Крымского федерального университета имени В. И. Вернадского. Юридические науки. 2012

цих двох типів переважає варіант партійного уряду, бо навіть якщо є члени зі статусом позапартійних, то однаково вплив саме політичних партій буде визначальним¹⁴.

Інститут уряду базується на конституційно-правових нормах, які регулюють спочатку порядок формування, а в подальшому і повноваження, підзвітність, взаємодію членів уряду між собою чи з іншими органами держави. Здебільшого в зарубіжних країнах уряд – основний інструмент творення політики держави у всіх категоріях суспільного життя¹⁵.

Також у західноєвропейських країнах сформовано спеціальний статус глави уряду, тобто тієї особи, що очолює кабінет міністрів. Сталим терміном для найменування такої особи є «прем'єр-міністр», проте існують і варіації, залежно від країни та її законів. Також поняття прем'єр-міністра подають як главу виконавчої влади та уряду у країнах, де системою правління є парламентська. Така посада також виражена у напівпрезидентській чи змішаній системах, проте відсутня під час президентської форми правління¹⁶.

У контексті урядів варто зазначати і про поняття урядових кабінетів, що означає форму уряду, де прем'єр-міністр чи президент створюють кабінет міністрів та доручають йому відповідні міністерства¹⁷. Прийнято вважати, що це поняття вперше сформулював У. Бейджхот у 1867 р., аналізуючи конституцію Великої Британії. В країнах з президентською системою правління поняття «кабінет» вважають таким, що функціонує при главі держави. Також це своєрідна зв'язуюча ланка між виконавчою та законодавчою владами. Поняття кабінет має подвійне значення, перше має майже синонімічне значення до уряду, адже його використовують для позначення керівників відомств, назначених президентом США, і які підпорядковуються йому. Також їх називають «секретаріатами»¹⁸.

¹⁴ Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституційний вимір. – Львів: Тріада плюс, 2004. – 392 с.

¹⁵ Кашкин С.Ю. Правительство // Конституционное (государственное) право зарубежных стран: Учебник. В 4-х т.: Т. 2 / Отв. ред. Б.А. Страшун. – М.: Изд-во БЕК. – С. 279

¹⁶ Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституційний вимір. – Львів: Тріада плюс, 2004. – 392 с.

¹⁷ Литвин В. Концептуальне визначення поняття “урядова стабільність” // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. 2008. № 10. С. 37–42.

¹⁸ Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституційний вимір. – Львів: Тріада плюс, 2004. – 392 с.

Щодо другого значення, то воно базується на характеристиці певного кола найвпливовіших міністрів, очолених головою уряду, що приймають рішення від імені всього уряду як такого. У більшості європейських держав встановилось певне правило називати кабінети на честь особи, що їх очолює, або ж домінуючої політичної партії в уряді. Іноді в межах кабінету можуть виокремлювати внутрішній кабінет як поняття вужчого типу, до якого входять найвпливовіші міністри держави, а також ті, кому довіряє прем'єр.

Також поняття «кабінет» визначають у значенні найстаршого конституційного органу, що є політично відповідальним за діяльність бюрократії в державі перед парламентом або ж президентом. Тут ми можемо простежити певний причинно-наслідковий зв'язок між діяльністю та наслідками дій кабінету. І навіть не лише політичними, а й з позиції ефективності того чи іншого кабінету, коли ж цей фактор впливає на довголіття чи стабільність урядових кабінетів як таких. Усі урядові кабінети мають звідкись отримувати свою легітимність.

Щодо поняття «Кабінет міністрів», то це комітет, який складається з найбільш важливих членів уряду, а також прем'єр-міністра чи президента та інших міністрів¹⁹. Здебільшого в конституціях великої кількості держав така офіційна назва як кабінет міністрів використовується задля позначення терміну «уряд». Наприклад, у Конституції України термін «уряд» для означення чи характеризування кабінету міністрів також не використовується. Зокрема пліч-о-пліч до «Кабінету міністрів» іде термін «Рада міністрів». Іноді ці два поняття використовують як синоніми, проте також і розмежовують за значенням. Адже рада міністрів доволі часто використовується за парламентських форм правління, коли ж кабінет міністрів – за сильного монарха чи президента. Проте водночас ці поняття можуть співіснувати в одній державі.

Проаналізувавши поняття інституту уряду, варто зазначити, що в подальшому ми розглядатимемо урядові кабінети. Проте для спрощення розуміння ми також ототожнюватимемо поняття «уряд», «урядовий кабінет» і «кабінет міністрів».

¹⁹ Литвин В. Концептуальне визначення поняття «урядова стабільність» // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. 2008. № 10. С. 37–42.

1.2. Теоретизація суті й місця уряду в країнах з напівпрезидентською системою правління

Перед тим, як розглядати місце уряду в країнах з напівпрезидентською системою правління, потрібно проаналізувати теоретико-методологічні підходи до поняття системи правління та напівпрезиденталізму. Політичні дослідники виділяють різні підходи до трактування поняття системи правління та до розрізнення її типів.

Для початку варто виділити два поняття: «форма правління» та «система правління», і вказати їхню відмінність. Під поняттям «форма правління» розуміють відображення зовнішнього, формально-юридичного аспекту держави, пов'язаного з процесом передачі верховної влади – спадковим шляхом або ж шляхом виборів (населенням, парламентом або ж спеціальним органом)²⁰. Відповідно до цього виділяють два типи форм правління – республіку та монархію. На відміну від форми правління, поняття «система правління» позначає не тільки формально-юридичну, але й фактичну сторону держави, котра існує у вигляді складної системи відносин між законодавчою та виконавчою владою²¹. З цього випливає, що форма правління є способом формування органів державної влади, а система правління є способом організації відносин між органами державної влади.

Протягом довгого періоду часу в політичній науці традиційно виділяли дві системи правління – президентську та парламентську. Цей дихотомічний поділ є не зовсім правильним через низку критеріїв класифікації, завдяки яким можна виділити більшу кількість типів систем правління. Одним з перших, хто запропонував новий тип системи правління, був Моріс Дюверже. Він назвав його напівпрезидентською системою правління і охарактеризував її дуалізмом виконавчої влади. За визначенням М. Дюверже у напівпрезидентській системі всенародно обраний на фіксований термін президент існує поряд з прем'єр-міністром та кабінетом, які несуть відповідальність перед парламентом. Окрім цього, Дюверже зазначав, що за напівпрезидентської системи правління глава держави має більше повноважень,

²⁰ Зазнаєв О. І. Дихотомія versus трихотомія: проблема типології систем правління в політології // Проблеми політичної науки / науч. ред. МХ Фарукшин. – Казань: Центр інновац. Технологій, 2005. – 55 ст.

²¹ Зазнаєв О. І. Дихотомія versus трихотомія: проблема типології систем правління в політології // Проблеми політичної науки / науч. ред. МХ Фарукшин. – Казань: Центр інновац. Технологій, 2005. – 55 ст.

ніж президент за парламентської системи²². Відповідно до тверджень Дюверже можна виділити три ознаки, за яких систему правління можна вважати напівпрезидентською: 1. Всенародно обраний глава держави. 2. Глава держави володіє відносно значними повноваженнями. 3. На противагу главі держави є уряд, відповідальний перед парламентом.

Проблемою визначення напівпрезиденталізму (напівпрезидентської системи правління) у Дюверже є той факт, що він допускає відповідальність уряду лише перед парламентом. Тобто за Дюверже країни з урядами, що є відповідальними перед президентом або і перед парламентом, і перед президентом, можна автоматично відносити до президентських.

Такий дослідник, як П. О'Нейл називає напівпрезидентськими такі системи правління у яких: 1. Виконавча влада в країні поділена між урядом та президентом, який є главою держави. 2. Президент володіє значними повноваженнями. Проте, у визначенні О'Нейла постає уже інша проблема, коли країни зі слабкими всенародно обраними президентами не відносяться до напівпрезидентських, а країни з не всенародно обраними сильними президентами – відносяться²³.

Розглядаючи типологію систем правління, Аренд Лейпхарт виділяє три критерії для її визначення: 1. Парламентська довіра уряду. 2. Селекція виконавчої влади. 3. Структура виконавчої влади. Кожен з цих критеріїв Лейпхарт²⁴ поділяє на два елементи. Загалом з шести елементів, для визначення поняття напівпрезиденталізму, виділено три: 1. Наявність вотуму інвеститури главі уряду та його кабінету. 2. Формування виконавчої влади парламентом. 3. Колегіальний орган виконавчої влади.

Визначення Лейпхарта також має низку недоліків. До прикладу, у напівпрезидентських системах глава держави також може мати частину повноважень виконавчої влади. Виходячи з цього, використання другого та третього елементів задля позначення напівпрезидентської системи є хибним, оскільки у цьому випадку ви-

²² Duverger M. A New Political System Model: Semi-Presidential Government // European Journal of Political Research. – 1980. – V. 8. – P.165-187.

²³ Машталер Ольга Василівна. Змішана форма державного правління: теоретична модель та її практичне застосування / О. В. Машталер // Наукові записки НаУКМА: Політичні науки. – 2006. – Т. 57. – С. 78-84.

²⁴ Lijphart A. Presidentialism and Majoritarian Democracy: Theoretical Observations // The Failure of Presidential Democracy. Comparative Perspectives. Ed. by J.J.Linz and A.Valenzuela. – Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1994. – P.91-105.

конавча влада формується і парламентом, і народом. Окрім цього одразу заперечується третій критерій, позаяк повноваженнями виконавчої влади наділений як колегіальний орган у формі уряду, так і одноосібно президент. Також не повним чином розкритий другий критерій, оскільки, якщо виконавчим органом влади виступає уряд, він може бути сформований не тільки парламентом або всенародно, а також президентом або ж президентом разом з парламентом.

На противагу Лейпхарту такий дослідник як Джованні Сарторі²⁵ пропонує свої ознаки напівпрезидентських систем правління, серед яких: 1. Глава держави (президент) обирається на основі всенародних виборів на визначений термін. 2. Глава держави розділяє виконавчу владу з урядом, що призводить до дуалізму виконавчої влади, якій притаманні наступні критерії: А. Президент незалежний від парламенту, проте він не уповноважений правити самостійно, тому виконавча влада повинна здійснюватися через уряд. Б. Уряд є залежним від парламентської довіри або недовіри, проте незалежним від президента. В. Структура дуалізму виконавчої влади допускає різні види рівноваги. Сарторі робить більший акцент на дуалізмі виконавчої влади – її розподілі між президентом та урядом, а також на системі стримування та противаг між главою держави, виконавчою та законодавчою гілками влади. Уряд є залежним від парламенту, проте незалежним від президента, в той час як президент не є залежним від парламенту, проте не може самостійно здійснювати повноваження виконавчої влади. Проте, визначення Сарторі можна так само критикувати, як і визначення попередніх дослідників. Під ці критерії абсолютно усі напівпрезидентські системи не потрапляють. Під кожне визначення завжди є кілька винятків, системи правління котрих не підходять під класичні визначення, проте і чистими президентськими або парламентськими їх назвати не можна. Держави з такими системами правління є атиповими. Здебільшого вони формально відносяться до президентської або парламентської системи правління, але мають ознаки напівпрезидентських систем, або навпаки – відносяться до напівпрезидентської системи, проте мають ознаки президентської або парламентської системи правління.

²⁵ Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія. Дослідження структур, мотивів і результатів. - К.: АртЕк, 2001.

М. А. Сахаров характеризує напівпрезидентську республіку, порівнюючи її з парламентською і виділяє головну її відмінність – у напівпрезидентській системі президент розділяє виконавчу владу з главою уряду²⁶. Російський вчений Олег Зазнаєв²⁷ виділяє дві ознаки напівпрезидентської системи правління: 1. Всезагальні вибори глави держави. 2. Парламентська відповідальність уряду. За цими ознаками він виводить два типи атипових напівпрезидентських систем: 1. Напівпрезидентська система з елементами президенталізму. 2. Напівпрезидентська система з елементами парламентаризму.

Говорячи про типи напівпрезидентських систем правління, окрім методології О. Зазнаєва, варто також звернутися до дихотомії напівпрезиденталізму дослідників М. Шугарта та Дж. Кері. Вони виділяють два типи напівпрезиденталізму: прем'єр-президенталізм та президент-парламентаризм²⁸. У прем'єр-президентських республіках уряд, зокрема прем'єр-міністр, відповідальний виключно перед легіслатурою. Як зазначає Віталій Литвин, за такої системи правління, «якщо законодавча влада вибирає прем'єр-міністра, який навіть ідеологічно та партійно протилежний президенту, то останньому доводиться приймати це призначення»²⁹. Другим типом є президент-парламентські республіки, у яких прем'єр-міністр та кабінет є також відповідальними перед парламентом, проте президент зберігає можливість їхнього звільнення. В цьому випадку, якщо парламент призначить прем'єр-міністра, який є ідеологічним супротивником президента, то у глави держави є можливість його відправити у відставку.

В. Литвин³⁰, аналізуючи дихотомію напівпрезиденталізму Шугарта і Кері, а також президентські повноваження розпуску парламенту, виділяє чотири підтипи напівпрезиденталізму: 1. Президентсько-подібний президент-парламентаризм, коли президент може відправити уряд у відставку, але не може розпустити парла-

²⁶ Сахаров Н. А. Институт президентства в современном мире – Москва: Юридическая литература, 1994. – 176 с.

²⁷ Зазнаєв Олег Иванович Атипичные президентские и полупрезидентские системы // Учен. зап. Казан. ун-та. Сер. Гуманит. науки. 2005. – Т. 147. – С. – 54-69.

²⁸ Shugart M. Semi-presidential systems: Dual executive and mixed authority patterns / Matthew Soberg Shugart // French Politics. – 2005. – Vol. 3, v 3. – P. 323–351.

²⁹ Литвин В. Класифікація європейського півпрезиденталізму / Віталій Литвин // Демократичне врядування. – 2009. – № 3. – 15 с.

³⁰ Литвин В. Класифікація європейського півпрезиденталізму / Віталій Литвин // Демократичне врядування. – 2009. – № 3. – 15 с.

мент. 2. Президент-парламентаризм медісонського типу, коли президент може розпустити як уряд, так і парламент. 3. Прем'єр-президенталізм медісонського типу, коли президент не може відправити у відставку уряд, проте може розпустити парламент. 4. Парламентсько-подібний прем'єр-президенталізм, коли президент може відправити у відставку уряд, проте не може розпустити парламент. Загалом, варто зазначити, що у визначенні системи правління та підтипів системи правління ключову роль, поруч зі способом обрання глави держави в особі президента, грає уряд. Найбільш визначальними критеріями є формування уряду, його відповідальність, а саме можливість президента або ж парламенту відправляти уряд у відставку, та дуалізм виконавчої влади.

Якщо розглядати парламентаризм, то в країнах з такою системою правління основну роль у призначенні уряду грає парламент, а функція глави держави у цьому питанні є суто номінальною. До прикладу в Німеччині глава уряду обирається парламентом за пропозицією президента; президент зобов'язаний призначити обрану особу; міністри призначають президентом за пропозицією глави уряду³¹. Країни з президентською системою правління включають в себе главу держави, який також є главою виконавчої влади. Наприклад, у Бразилії «державна влада здійснюється Президентом Республіки, якому допомагають державні міністри»³², тому систему правління цієї держави відносять до президентської. У країнах з напівпрезидентською системою правління уряд формується спільно президентом та парламентом. Основним у цьому процесі є призначення глави уряду. Цей процес є відмінним у різних країнах, проте загалом у ньому беруть участь як президент, так і парламент. До прикладу, в Україні глава уряду (Прем'єр-міністр) призначається парламентом за поданням президента; кандидатуру для призначення на посаду глави уряду вносить президент за пропозицією коаліції депутатських фракцій у парламенті³³. У Франції прем'єр-міністра призначає президент – обирає представника найбільшої

³¹ Конституція Федеративной Республіки Германия / Конституции стран мира [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://legalns.com>

³² Конституція Бразилії / Конституции стран мира [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://worldconstitutions.ru/?p=563>

³³ Конституція України / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

за кількістю депутатських мандатів партії у парламенті³⁴. В Азербайджані³⁵ парламент дає згоду на призначення прем'єр-міністра за подачею президента та приймає рішення щодо довіри уряду. В разі неприйняття кандидатури президента на пост прем'єр-міністра, право призначення переходить до президента.

Другим критерієм є відповідальність уряду, яку можна простежити, звертаючись до типології систем правління, розробленої В. Литвином та І. Осадчуком³⁶ на базі методики Р. Елгі. За цією типологією за президентської системи правління присутній інститут кабінету/адміністрації президента (в деяких випадках і прем'єр-міністра), члени яких відповідальні лише перед президентом. До прикладу, у Таджикистані президент призначає і звільняє прем'єр-міністра та інших членів уряду; уряд складає свої повноваження перед новообраним президентом (ст. 69).

У країнах з парламентською формою правління прем'єр-міністр і урядовий кабінет колективно відповідальні виключно перед парламентом. В парламентарній Угорщині за 15 статтею конституції уряд несе відповідальність перед парламентом³⁷. За напівпрезиденталізму існує інститут прем'єр-міністра та урядового кабінету які колективно відповідальні хоча б перед парламентом, при чому прем'єр-міністр і урядовий кабінет можуть бути одночасно відповідальні і перед парламентом і перед президентом, який є главою держави. Як приклад можна взяти Австрію, в якій уряд відповідальний перед парламентом і якщо Національні збори приймуть рішення про висловлення вотуму недовіри Федеральному уряду або окремим його членам, то федеральний уряд або відповідні федеральні міністри повинні бути відсторонені від виконання своїх обов'язків (ст. 74)³⁸. В цьому випадку уряд відповідальний лише перед парламентом. В якості іншого прикладу можна взяти ще одну напівпрезидентську республіку – Україну. В Конституції України вказано, що Кабінет Міністрів (уряд) відповідальний перед президентом і перед Верховною Радою

³⁴ Конституция Французской Республики / Конституции стран мира [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://legals.com>

³⁵ Конституция Азербайджанской Республики от 12 ноября 1995 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420395&pos=8;-106#pos=8;-106

³⁶ Литвин В., Осадчук І. Атипівість напівпрезидентських систем державного правління у пострадянських країнах: контекст вотумів недовіри урядам // Politicus. 2018. Вип. 3. С. 49–57

³⁷ Конституция Венгрии / Конституции стран мира [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://worldconstitutions.ru/?p=298>

³⁸ Конституция Австрии / Конституции стран мира. – Режим доступу до ресурсу: <https://worldconstitutions.ru/?p=160>

(парламентом)³⁹. В цьому випадку діє колективна відповідальність урядового кабінету як перед главою держави, так і перед парламентом.

Мабуть найголовнішим критерієм, який впливає на тип системи правління є дуалізм виконавчої влади. Таке явище, як зазначає В. Шаповал, є основоположною ознакою змішаної системи правління. Загалом під визначенням дуалізму влади розуміється розподіл повноважень по здійсненню виконавчої влади поміж двома вищими органами державними за відсутності поміж ними тісних функціональних зв'язків⁴⁰. Конкретно дуалізм виконавчої влади означає розподіл повноважень у сфері виконавчої влади між президентом, який обов'язково виконує функцію глави держави, і урядом. Зазвичай, конституційно президент не ідентифікується з виконавчою владою, тобто у основному законі держави, як правило, не вказується, що президент є носієм виконавчої влади. Проте глава держави наділяється значними повноваженнями (порівняно з президентами у парламентських республіках) у сфері здійснення виконавчої влади⁴¹.

Підсумовуючи, можна відзначити, що уряд відіграє ключову роль у визначенні системи правління держави. Уряд є основним колегіальним органом виконавчої влади, яку ділить разом з главою держави в особі президента. Основними критеріями, які впливають на систему правління є спосіб формування уряду, його відповідальність та дуалізм виконавчої влади. Місце уряду в країнах з напівпрезидентською системою правління можна охарактеризувати наступним чином: уряд формується спільно главою держави та парламентом; глава уряду та урядовий кабінет колективно відповідальний перед парламентом або одночасно і перед парламентом, і перед главою держави; уряд ділить повноваження зі здійснення виконавчої влади з главою держави.

³⁹ Конституція України / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

⁴⁰ Авер'янов В. Дуалізм виконавчої влади у світлі конституційного вдосконалення форми державного правління в Україні / В. Авер'янов // Вісник Конституційного Суду України. – 2010. – № 3. – С. 106-115.

⁴¹ Литвин В. Особливості та наслідки поділу і дуалізму виконавчої влади в рамках різних видів напівпрезиденталізму // Український часопис конституційного права. 2018. № 4. С. 94–112.

РОЗДІЛ 2

ІНСТИТУЦІЙНІ ТА ПОЛІТИЧНІ РАМКИ Й МІСЦЕ УРЯДІВ У ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇНАХ З НАПІВПРЕЗИДЕНТСЬКОЮ СИСТЕМОЮ ПРАВЛІННЯ

2.1. Параметри й особливості вибору напівпрезидентської системи правління у пострадянських країнах

Поняття «пострадянський простір» був введений у науковий простір російським та литовським науковцем А. Празаускасом⁴². Вперше воно виникло, коли після розпаду Радянського Союзу прибалтійські країни, а саме Литва, Латвія та Естонія, у 1991 році відмовились входити до Співдружності Незалежних Держав. Зараз під терміном «пострадянські країни» розуміються країни, що входили до Радянського союзу як Радянські Соціалістичні Республіки, і, внаслідок розпаду якого, здобули або ж відновили свою незалежність. Загалом можна виділити 15 пострадянських країн: Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Естонія, Казахстан, Киргизстан, Латвія, Литва, Молдова, Росія, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан, Україна.

Варто також розрізнити поняття «пострадянський простір» та «пострадянські країни». Здебільшого «пострадянський простір» характеризують, як єдиний політико-географічний регіон, якого, згідно з твердженням такого дослідника, як І. Мельничука, не існує через значні та вагомні відмінності між країнами колишнього Радянського Союзу⁴³. Також поняття «пострадянський простір» ототожнювався із організацією Співдружності Незалежних Держав (СНД) до того моменту, як Грузія у 2009 році вийшла з цієї організації. Окрім І. Мельничука, Л. Андрусенко стверджує, що термін «пострадянський простір» є лише технічним терміном і не означає жодного єдиного політико-географічного регіону⁴⁴. Заперечують існування цього поняття також інші дослідники, які вважають певні окремі держави

⁴² Празаускас А. СНГ как постколониальное пространство [Електронний ресурс] / А. Празаускас // Независимая газета. – 1992. – 7 февр. – Режим доступу до ресурсу: https://www.ualberta.ca/~khineiko/NG_92_93/1141438.htm

⁴³ Осадчук І. Політичні інститути пострадянських країн: порівняльний аналіз: навч. посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 306 с.

⁴⁴ Андрусенко Л. Пространство для „бывших”. Кому из мировых игроков достанется „главный геополитический приз”? [Електронний ресурс] / Л. Андрусенко. – Режим доступу: <http://www.novopol.ru/-prostranstvo-dlya-byivshih--text66593.html>

незалежними суверенними державами, які разом не складають єдиний міжнародно-політичний регіон.

Термін же «пострадянські країни» позначає здебільшого суто країни, що були колишніми членами СРСР. Проте ми не враховуватимемо у цей список держави, що пройшли процес демократизації. Загалом, можна виділити декілька концепцій, які стосуються переходу від авторитаризму до демократії. До прикладу, концепція політичного транзиту Г. О'Доннела та Ф. Шміттєра вказує на три етапи такого переходу: 1. Лібералізація. 2. Демократизація. 3. Соціалізація.⁴⁵ Концепція Д. Растоу і А. Пшеворського розрізняє уже чотири етапи, а саме: 1. Лібералізація недемократичного режиму. 2. Переговори і укладання угод. 3. Ухвалення рішень. 4. Консолідація демократичних інститутів.⁴⁶

Більш точну періодизацію посткомуністичної трансформації запропонував З. Бжезінський⁴⁷, який виділив наступні три стадії: 1. Фундаментальні зміни у політичній та економічній системах, політична трансформація найвищих органів влади, ліквідація монополії однієї партії, укладання основ демократії, виникнення та зміцнення вільної преси, формування демократичних об'єднань та політичних рухів. 2. Ухвалення нових конституцій, на основі яких закріплюються демократичні процеси та інститути, ухвалення нових законів про вибори, на базі яких відбувається проведення демократичних виборів, формування нової сталої політичної еліти, створення законодавчої бази ринкових відносин, на основі якої відбуваються істотні зміни в соціальній структурі, створення банківської системи, проведення малої та середньої приватизації, демонополізація виробництва. 3. Політична стабілізація демократії та політичне піднесення. Відтак у трактування поняття «пострадянські країни» ми використовуватимемо зазначені стадії, як критерії задля виділення цих країн. Тобто держави, що пройшли процес трансформації, а саме Латвію, Литву та Естонію у дослідження ми враховувати не будемо. На даний момент, на нашу думку, не можна також трактувати як пострадянську державу і Україну.

⁴⁵ Хантингтон С. Третя волна. Демократизація в кінці ХХ століття / Пер. з англ. – М.: РОССПЭН, 2003. – 386 с.

⁴⁶ Ляшенко Т. М. Політичні трансформації пострадянського простору (на прикладі країн центральноазійського регіону) / Т. М. Ляшенко // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2011. – Вип. 6. – С. 376-387.

⁴⁷ Бжезінський С. Великі перетворення // Політична думка. – 1994. – № 3.

Ми використовуватимемо у дослідженні лише європейські країни, які на сьогодні знаходяться на етапі демократизації або ж проходили такий етап впродовж історичного розвитку після розпаду Радянського Союзу, проте здійснили зворотню трансформацію або ж відкат до автократизму. Підсумовуючи проаналізовані вище теоретико-методологічні та концептуальні підходи до визначення понять напівпрезиденталізму і пострадянських держав, ми досліджуватимемо такі пострадянські країни з напівпрезидентською системою правління, як Азербайджан, Білорусь, Грузію, Молдову та Росію.

У попередньому розділі ми розглядали теоретико-методологічні підходи до поняття напівпрезиденталізму. На нашу думку найбільш докладне визначення наводить дослідник В. Литвин, який називає напівпрезиденталізмом систему державного правління, якій властива посада всенародно обраного на фіксований термін президента, який є главою держави, а також інститут прем'єр-міністра і урядового кабінету, які обов'язково колективно відповідальні хоча б перед парламентом або одночасно і перед парламентом і перед президентом, при чому відбувається дуалізація виконавчої влади між главою держави з одного боку та главою уряду і урядовим кабінетом з іншого⁴⁸. Таке визначення і ознаки напівпрезиденталізму ми використовуватимемо у виборі країн з напівпрезидентською системою правління.

Розглянемо детальніше інституційні особливості пострадянських країн з напівпрезидентською системою правління та еволюцію систем правління у цих країнах. В Азербайджані після оголошення незалежності у 1991 році було прийнято Конституційний акт про відновлення незалежності, створений на базі конституції Азербайджанської Демократичної Республіки 1918 року. Згідно з ним вища виконавча влада в країні належала президенту, який також формував уряд (ст.13)⁴⁹. Відповідно до цих двох положень з 1991 до 1995 року, коли було прийнято конституцію, в Азербайджані функціонувала президентська система правління. У

⁴⁸ Литвин В. Напівпрезидентська система правління у контексті республіканської форми правління: типологізація, конституційно-правові і політичні виклики та перспективи реформування в Україні // *Studium Europae Srodkowej i Wschodniej: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Gospodarki Krajowej w Kutnie*. 2014. Nr. 2. S. 156–181.

⁴⁹ О восстановлении государственной независимости Азербайджанской Республики: Конституционный акт Азербайджанской Республики от 18 октября 1991 г. № 222-ХП [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=2889

конституції, прийнятій у 1995 році, було збережено пункт про приналежність виконавчої влади президенту (ст. 99). Президент Азербайджану обирається на термін у 7 років на основі всезагального, рівного та прямого виборчого права при вільному, особистому і таємному голосуванні (ст. 101). Взагалі система правління в Азербайджані є максимально наближеною до президентської, оскільки президент є главою виконавчої влади, має значні повноваження, може впливати на структуру уряду, сам уряд підпорядковується президенту. Проте існує посада прем'єр-міністра, котрий призначається спільно президентом та парламентом, що є основною причиною віднесення системи правління Азербайджану до напівпрезидентської. Окрім цього Міллі Меджліс (парламент) має право приймати рішення про довіру кабінету міністрів.⁵⁰ У попередньому розділі ми також згадували типи напівпрезиденталізму за М. Шугартом і Дж. Кері та, створених на їхній базі В. Литвином, підтипів. Відповідно до класифікації підтипів, Азербайджан можна назвати президент-парламентською республікою медісонського типу, в якій президент має право відправити у відставку уряд, і розпустити парламент.

З набуттям незалежності Білорусь взяла за основу конституцію Білоруської РСР 1978 року. Відповідно до радянської конституції, посади президента не існувало взагалі, а Рада Міністрів (уряд) була відповідальною перед Верховною Радою (парламентом) (ст. 117).⁵¹ Виходячи з цих положень система правління у Білорусі в період 1991-1994 років відповідала парламентаризму. Після прийняття конституції у 1994 році, було запроваджено посаду президента, що обирався на всезагальних виборах терміном на 5 років (ст. 97). При президентові створювався Кабінет Міністрів (уряд) (ст. 106) до якого президент зі згоди парламенту призначав і звільняв прем'єр-міністра, його заступників та інших членів уряду (ст. 100).⁵² Окрім цього в конституції не було згадки про колективну відповідальність уряду та можливість парламенту висловити йому вотум недовіри. Це означає, що уряд фор-

⁵⁰ Конституция Азербайджанской Республики от 12 ноября 1995 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420395&pos=8;-106#pos=8;-106

⁵¹ Конституция (Основной Закон) Белорусской Советской Социалистической Республики от 14 апреля 1978 г. (с изменениями и дополнениями, внесенными Законами БССР от 21 июня 1979 г.

⁵² Конституция Республики Беларусь от 15 марта 1994 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: https://ru.wikisource.org/wiki/Конституция_Республики_Беларусь/Первоначальная_редакция

мувався, як орган, підпорядкований президенту, а не як відокремлений орган виконавчої влади. Відповідно з наявністю всенародно обраного на фіксований термін президента та відсутністю положення про колективну відповідальність уряду, систему правління Білорусі 1994-1996 років потрібно відносити до президентської. У 1996 році було прийнято зміни до конституції, які формально змінили систему правління в країні на напівпрезидентську. Рада Міністрів (уряд) став центральним органом виконавчої влади, підзвітним президенту та відповідальним перед парламентом. Уряд складає свої повноваження перед президентом, коли парламент приймає вотум недовіри уряду (ст. 106). Окрім цього президент може розпустити парламент у випадку його дворазової відмови при наданні згоди на призначення прем'єр-міністра (ст. 84).⁵³ Після цих змін Білорусь трансформувалась як і Азербайджан на президент-парламентську республіку медісонського типу.

Найбільш динамічні трансформації системи правління відбувалися в Грузії. У квітні 1991 року в прийнятому Верховною Радою акті про відновлення незалежності Грузії було оголошено юридична сила конституції Грузинської Демократичної Республіки 1921 року. Відповідно до цього документу президент обирався парламентом, який також формував відповідальний перед собою уряд. Таким чином в країні було встановлено парламентську систему правління.⁵⁴ Функціонування парламентаризму тривало лише неповних два місяці, після чого в кінці травня 1991 року в Грузії відбулись перші всезагальні президентські вибори, після яких в Грузії було встановлено напівпрезидентську систему правління. Внаслідок війни у Південній Осетії через пів року відбувся військовий переворот. В кінці грудня було встановлено режим військової диктатури. Було скасовано посаду президента і сформовано Військову раду – тимчасовий неконституційний вищий орган державної влади. Пізніше в березні 1992 року Військова рада була замінена Державною радою, а парламентом введено нову посаду – Глава Грузії.⁵⁵ У 1995 році було прийнято нову конституцію. Основний державний закон відновив посаду президента,

⁵³ Конституція Республіки Беларусь / Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://pravo.by/pravovaya-informatsiya/normativnye-dokumenty/konstitutsiya-respubliki-belarus/>

⁵⁴ Конституція Грузії 21 лютого 1921 року / Національна парламентська бібліотека Грузії [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/105492>

⁵⁵ Осадчук І. Політичні інститути пострадянських країн: порівняльний аналіз: навч. посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 306 с.

якого було призначено главою держави та виконавчої влади (ст. 69). Президент зі згоди парламенту призначав, звільняв та приймав відставку членів уряду, які також були відповідальні лише перед президентом.⁵⁶ В країні було встановлено президенталізм.

Прийняті у 2004 році зміни до конституції скасували президентську систему правління, яка діяла в період 1995-2004 років. Президент втратив статус глави виконавчої влади. Уряд ніс відповідальність перед президентом і парламентом (ст. 78). Президент самостійно призначав прем'єр-міністра, не дивлячись на партійні преференції у парламенті, а також давав згоду прем'єр-міністра на призначення інших членів уряду. З іншої сторони парламент мав повноваження висловлювати сформованому уряду та складеній урядовій програмі вотум довіри. Проте президент мав право двічі проігнорувати відмову у висловленні довіри уряду. Після третьої відмови глава держави міг самостійно призначити прем'єр-міністра, розпустити парламент та оголосити про дострокові парламентські вибори (ст. 80).⁵⁷ Ці положення змінили систему правління в Грузії на напівпрезидентську, а конкретніше президент-парламентську медісонського типу, з відповідальним перед президентом і парламентом урядовим кабінетом, всенародно обраним президентом, який мав право відправити у відставку уряд і розпустити парламент.

Наступні поправки, які було прийнято у 2010 році, набули чинності у 2013 році і суттєво обмежили повноваження президента. Уряд формувався партією, яка отримала найкращий результат на парламентських виборах і був відповідальний виключно перед парламентом. Окрім цього, президент мав право розпустити парламент в разі його трьох відмов у висловленні довіри уряду.⁵⁸ Відтак система правління змінилася на прем'єр-президентську медісонського типу з можливістю президента розпустити парламент, проте без права відправляти у відставку уряд, відповідальний перед парламентом. Така система правління зберігається до сьогодні, але перестане функціонувати з 2024 року. Річ у тім, що 2017 року були прийняті

⁵⁶ Конституція Грузії от 24 августа 1995 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/30346?publication=0>

⁵⁷ Конституція Грузії от 24 марта 2004 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/30346?publication=8>

⁵⁸ Конституція Грузії от 15 октября 2010 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/30346?publication=24>

чергові поправки до конституції, згідно з якими президент буде обиратись Виборчою колегією терміном на 5 років без проведення дебатів. До складу Виборчої комісії входитимуть усі члени парламенту Грузії, вищих представницьких органів Абхазької та Аджарської республік та членів представницьких органів місцевого самоврядування, відповідно до встановлених квот (ст. 50).⁵⁹ Таким чином, президент не обирається на всезагальних виборах, а уряд відповідальний перед парламентом, тому система правління в Грузії трансформується на парламентську.

Зі здобуттям незалежності Молдови 1991 року, в ній було запроваджено інститут президентства, який наклали на чинні інститути влади радянських часів⁶⁰. Першого президента було обрано на всезагальних виборах. Особливістю тих президентських виборів було те, що обраний Мірча Снегур був єдиним кандидатом, тобто це були безальтернативні вибори з лише формальним значенням⁶¹. Уряд був відповідальним виключно перед парламентом. В країні функціонував прем'єр-президенталізм. Ця ж система правління зберіглася і після прийняття конституції 1994 року, у якій було закріплено ті ж положення. Президента обирали терміном на чотири роки на загальних прямих виборах (ст. 78). Також президент висував кандидатуру прем'єр-міністра, уряду і програмі якого парламент мав висловити вотум довіри протягом 15-денного терміну (ст. 98). Уряд був відповідальний перед парламентом, який за пропозицією не менше чверті від повного складу парламенту міг висловити вотум недовіри уряду (ст. 106)⁶². Ці пункти діяли до 2001 року, а пізніше були відновлені у 2016 році і діють до сьогодні. Система правління цих періодів відноситься до прем'єр-президентської. У 2001 році в Молдові встановилася парламентська система правління. Спосіб обрання президента змінився на внутрішньопарламентський (ст. 78)⁶³.

В Росії у 1991 році зі здобуттям незалежності було прийнято модифіковану конституцію РСФСР 1978 року. Згідно з нею в Росії була присутня посада глави

⁵⁹ Конституція Грузії от [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/30346?publication=24>

⁶⁰ Осадчук І. Політичні інститути пострадянських країн: порівняльний аналіз: навч. посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 306 с.

⁶¹ Первые президентские выборы в Молдове [Електронний ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <https://ed-glezin.livejournal.com/1453023.html>

⁶² Конституція Республіки Молдова от 12 ноября 1995 года [Електронний ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30390931&pos=8;-106#pos=8;-106

⁶³ Конституція Республіки Молдова от 29 июля 1994 г. (с изменениями от 5 июля 2000 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.presedinte.md/rus/constitution>

держави – обраного на всезагальних виборах президента. Окрім посади глави держави також був і глава уряду (Голова Ради Міністрів), який призначався президентом зі згоди парламенту (ст. 123)⁶⁴. Уряд йшов у відставку в разі висловлення йому вотуму недовіри з боку парламенту (З'їзду народних депутатів). Окрім цього процес відставки уряду міг започаткуватись президентом зі згоди парламенту, а також главою уряду зі згоди президента. Тобто право відправляти уряд у відставку у різних випадках мав як президент, так і парламент. Відповідно цей період можна характеризувати функціонуванням прем'єр-президенталізму. У 1993 році було прийнято поправки до конституції, згідно з якими було розширено повноваження президента. Глава держави отримав право призначати прем'єр-міністра зі згоди парламенту. Президент пропонує кандидатуру на посаду прем'єр-міністра на затвердження парламенту, і в разі трьох поспіль відхилень висунутих кандидатур, глава держави має право самостійно призначити главу уряду, розпустити парламент та оголосити позачергові парламентські вибори (ст. 111). Також президент отримав право приймати остаточне рішення щодо відставки уряду і призначати та звільняти решту членів уряду. Парламент зберіг можливість оголошувати вотум недовіри уряду, проте президент може його проігнорувати. В разі повторного висловлення вотуму недовіри парламентом уряду впродовж трьох місяців, президент може або відправити уряд у відставку, або розпустити парламент і призначити дострокові парламентські вибори (ст. 117)⁶⁵. Отже, на подібні Азербайджану та Білорусі, в Росії президент посідає провідне місце у формуванні уряду, а також у його відставці. Відповідно систему правління, яка збереглася до сьогодні, можна охарактеризувати як президент-парламентську, а конкретніше президент-парламентську медісонського типу з можливістю президента відправляти у відставку уряд та розпускати парламент.

Підсумовуючи усе вищесказане, ми характеризуємо напівпрезиденталізм, як систему державного правління, якій властива посада всенародно обраного на фіксований термін президента, який є главою держави, а також інститут прем'єр-

⁶⁴ Конституция РСФСР 1978 года (в редакции 1 ноября 1991 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [https://ru.wikisource.org/wiki/Конституция_РСФСР_1978_года_\(в_редакции_1_ноября_1991_года\)](https://ru.wikisource.org/wiki/Конституция_РСФСР_1978_года_(в_редакции_1_ноября_1991_года))

⁶⁵ Конституция Российской Федерации [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.constitution.ru/10003000/10003000-7.htm>

міністра і урядового кабінету, які обов'язково колективно відповідальні хоча б перед парламентом або одночасно і перед парламентом, і перед президентом, причому відбувається дуалізація виконавчої влади між главою держави з одного боку та главою уряду і урядовим кабінетом з іншого. На основі цієї характеристики виділяємо для дослідження п'ять пострадянських країн з напівпрезидентською системою правління: Азербайджан, Білорусь, Грузія, Молдова, Росія. Серед них Азербайджан, Білорусь і Росія є президент-парламентськими країнами, а Грузія і Молдова прем'єр-президентськими.

2.2. Формально-правові, інституційні та політичні засади формування урядів у пострадянських країнах з напівпрезидентською системою правління

Серед усіх аспектів функціонування інституту уряду, одним з найважливіших можна виділити порядок його формування. Як правило, спосіб формування уряду залежить в основному від системи правління, яка притаманна державі. Розглядаючи класифікацію способів формування уряду, основним критерієм тут виступає ступінь участі парламенту. Класичним підходом до класифікації моделей процедури формування уряду за ступенем участі парламенту є дихотомія, яка виділяє два способи: парламентський і позапарламентський. У країнах з напівпрезидентською системою правління парламентська модель передбачає визначальну роль парламенту у формуванні уряду, у той час як позапарламентська – глави держави.

На базі класичної дихотомії, дослідник І. Геморов виділяє шість способів створення уряду: абсолютно парламентський, обмежено парламентський, напівпарламентський, абсолютно позапарламентський, обмежено позапарламентський та псевдопарламентський⁶⁶. Більш детально розглядає дану класифікацію С. Серьогіна⁶⁷ і детермінує методи наступним чином: 1. Абсолютно позапарламентський метод полягає у тому, що повноваження на формування уряду зосереджені

⁶⁶ Zeltser, Maksym. "ДЕЯКІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ УРЯДУ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД." Aktuelle Themen im Kontext der Entwicklung der modernen Wissenschaften: der Sammlung (2017): n. pag. Print.

⁶⁷ Серьогіна С.Г. Порядок формування уряду за різних форм правління. Проблеми законності. Х.: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого / відп. ред. В.Я. Тацій, 2003. Вип. 65. С. 37-47

суто в руках глави держави. 2. Обмежено-позапарламентський, за якого формування уряду здійснюється президентом з обмеженою (здебільшого суто формальною) участю парламенту. 3. Обмежено-парламентський, коли уряд формується автоматично главою держави виходячи з двох моделей. За моделі парламентської більшості президент призначає главою уряду лідера партії, що перемогла на виборах. Згідно з моделлю міжпартійного консенсусу главою уряду призначається кандидат, запропонований парламентом після міжпартійних обговорень. 4. Напівпарламентська модель характеризується спільною участю глави держави та парламенту у формуванні уряду і поділяється на три моделі. За моделі домінування президента, глава держави має можливість призначити прем'єр-міністра без особливих перешкод. За наявності моделі домінування парламенту президент самостійно призначає прем'єр-міністра, враховуючи співвідношення сил у парламенті, оскільки парламент повинен висловити довіру сформованому уряду. Паритетна модель дає можливість президенту призначити прем'єр-міністра за згодою парламенту, а решту складу уряду за згодою прем'єр-міністра. 5. У абсолютно парламентській моделі увесь склад уряду, включно з його главою, призначається суто парламентом. 6. За псевдопарламентського способу уряд формується парламентом, а саме керівництвом єдиної партії за одномпартійної системи.

Серед усіх розглянутих способів ми виділяємо два, а саме обмежено-парламентський та напівпарламентський, оскільки лише вони характерні для напівпрезидентської системи правління. Далі ми проаналізуємо конституційні особливості формування урядів у пострадянських країнах з напівпрезидентською системою правління.

За конституцією Азербайджанської Республіки прем'єр-міністр призначається президентом зі згоди парламенту. Пропозиція про кандидатуру прем'єр-міністра вноситься на розгляд парламенту президентом не пізніше одного місяця з дня вступу на посаду або не пізніше, ніж через два тижні після відставки попереднього уряду. Якщо парламент не прийме рішення про затвердження кандидатури на посаду прем'єр-міністра протягом одного тижня після висунення або ж цю кандидатуру буде відхилено тричі, президент має право призначити прем'єр-міністра

самостійно без згоди парламенту (ст. 118)⁶⁸. Тут виникає певна проблема, що у цій статті конституції не зазначено, чи може глава держави висувати кандидатом на посаду прем'єр-міністра одну і ту ж саму особу тричі поспіль. Тобто є ймовірність, що може виникнути ситуація, коли президент висуває кандидата на посаду глави уряду, якого не підтримує парламент, проте, опісля трьох відхилень цієї кандидатури, президент може призначити обрану особу самостійно. З цього випливає, що роль парламенту у призначенні прем'єр-міністра певним чином є незначною.

Розглядаючи формування уряду, то в конституції зазначено, що з метою організації здійснення виконавчих повноважень президент формує Кабінет Міністрів (ст. 114). Також, відповідно до ст. 109 президент призначає на посаду і звільняє з посади членів Кабінету Міністрів Азербайджанської Республіки. Тобто повноваження, щодо призначення членів Кабінету Міністрів, за конституцією покладено на президента.⁶⁹ Окрім цього конституція також визначає вимоги до кандидатів на посаду глави уряду, його заступників та решти членів уряду. На кожну з цих посад призначається громадянин Азербайджанської Республіки, що володіє виборчим правом, має вищу освіту та не має обов'язків перед іншими державами (ст. 121). За увесь період, з часу здобуття незалежності і до сьогодні, головна роль у формуванні уряду в Азербайджані належала президенту.

У Білорусі глава уряду призначається президентом за попередньою згодою Палати представників – нижньої палати парламенту. Рішення за цим питанням приймається Палатою представників протягом двох тижнів після внесення кандидатури на посаду прем'єр-міністра. На відміну від Азербайджану, у Білорусі президент може призначити виконувача обов'язків прем'єр-міністра (ще одна відмінність, що президент може самостійно призначити не прем'єр-міністра, а виконувача обов'язків) після двох відмов парламенту призначати кандидата, висунутого президентом. Також після цього глава держави має право розпустити нижню палату парламенту та призначити дострокові вибори (ст. 106).⁷⁰ Щодо призначення

⁶⁸ Конституция Азербайджанской Республики от 12 ноября 1995 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420395&pos=8;-106#pos=8;-106

⁶⁹ Конституция Азербайджанской Республики от 12 ноября 1995 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420395&pos=8;-106#pos=8;-106

⁷⁰ Конституция Республики Беларусь / Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://pravo.by/pravovaya-informatsiya/normativnye-dokumenty/konstitutsiya-respubliki-belarus/>

на посаду інших членів уряду, то їх, а саме заступників прем'єр-міністра, міністрів та решти членів уряду, призначає президент. Окрім цього глава держави визначає структуру уряду (ст. 84).⁷¹ На відміну від Азербайджану, у Білорусі відсутні будь-які спеціальні цензи щодо посади прем'єр-міністра, його заступників, міністрів та інших членів уряду, окрім як вимоги бути громадянином Республіки Білорусь. Усі уряди в Білорусі було сформовано президентом. Під час третього терміну президентства О. Лукашенка (з 2006 р.) було впроваджено практику паралельного перебування на посадах глави держави та глави уряду. Виняток становить уряд В. Кебіча (1991-1994 рр.), проте цей випадок ми не розглядаємо, оскільки в цей період у Білорусі була парламентська система правління.

Абсолютно відмінний спосіб формування уряду в Грузії. Згідно з конституцією, партія, що отримала найкращий результат на парламентських виборах, висуває кандидата на посаду прем'єр-міністра. Кандидат представляє склад та програму уряду, яким парламент повинен протягом двотижневого терміну висловити довіру. Якщо ж впродовж цього терміну парламент не висловлює довіру представленому складу уряду, тоді більш ніж однією третьою від повного складу уряду парламент повинен висунути нового кандидата на посаду прем'єр-міністра, після чого протягом двох тижнів повинен висловити довіру складу та програмі уряду, представлених цим кандидатом. В разі не виконання цих вимог, президент має право розпустити парламент та призначити позачергові парламентські вибори. Після висловлення довіри новому складу уряду, президент впродовж двох днів повинен призначити прем'єр-міністра, а прем'єр-міністр впродовж двох днів після свого призначення – міністрів. Проте це не має жодного значення, оскільки якщо протягом встановленого терміну прем'єр-міністра не призначить президент, то він рахуватиметься призначеним автоматично (ст. 56).⁷² Виходячи з вищесказаного, у формуванні уряду, зокрема призначенні прем'єр-міністра та міністрів, грає роль лише парламент. Кандидатуру прем'єр-міністра висуває або найчисельніше партія парламенту, або не менше, ніж 1/3 від його повного складу. Склад уряду

⁷¹ Конституция Республики Беларусь / Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://pravo.by/pravovaya-informatsiya/normativnye-dokumenty/konstitutsiya-respubliki-belarus/>

⁷² Конституция Грузии от [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/30346?publication=24>

формує самостійно висунутий кандидат. Президент бере участь лише у символічному призначенні прем'єр-міністра, оскільки прем'єр-міністр автоматично вступає на посаду, в разі не призначення главою держави. З цього випливає, що єдину роль, яку може зіграти глава держави у формуванні уряду, – це відкласти дане рішення на два дні.

Після прийняття конституції, у період 1995-2013 років ключову роль у формуванні уряду посідав президент. Протягом 1995-2004 в країні функціонував президенталізм, тому його ми не аналізуємо, а ось період 2004-2012 років ми розглянемо детальніше, так як після прийняття змін до конституції, в цей час Грузія була напівпрезидентською країною президент-парламентського типу. Згідно з конституцією президент самостійно призначав на посаду главу уряду та затверджував запропонований прем'єр-міністром склад уряду. Кандидат в прем'єр-міністри обирався президентом, незважаючи на партійний склад парламенту. Також парламент повинен був висловлювати вотум довіри структурі та програмі новообраного уряду, проте якщо у висловленні довіри було відмовлено, то президент міг це рішення проігнорувати, але тільки двічі (ст. 78). В разі відмови у довірі новому кабінету міністрів, президент мав право або висунути нового кандидата на посаду прем'єр-міністра, або призначити його самостійно, розпустити парламент та призначити дострокові парламентські вибори (ст. 80)⁷³. Протягом цього часу функціонувало 7 різних кабінетів міністрів за президентства М. Саакашвілі. Також в цей період нові кабінети формувались після президентських виборів. Після цього з 2013 року ключову роль у формуванні уряду посідає парламент, тільки після редакції конституції 2018 року процес трохи змінився (його ми розглядали трохи вище). Відмінністю редакції 2013 року порівняно з редакцією 2018 року є те, що парламент мав дві спроби на затвердження кандидатури прем'єр-міністра, після чого президентом подавалась кандидатура, затверджена двома п'ятими від повного складу парламенту. І в разі третьої відмови у довірі новому уряду президент уже мав право розпустити парламент та призначити позачергові парламентські вибори. З 2013 року урядові кабінети формуються після парламентських виборів.

⁷³ Конституция Грузии от 24 марта 2004 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/30346?publication=8>

Дещо відрізняється спосіб формування уряду в Молдові. Спочатку глава держави проводить консультації з парламентськими фракціями, після яких висуває кандидата на посаду прем'єр-міністра. Тоді, протягом п'ятнадцяти днів, висунутий кандидат просить висловити вотум довіри пропонованим програмі та складу уряду. Після обговорень на своєму засіданні парламент висловлює довіру новому уряду. Президент на основі висловленого вотуму призначає уряд (ст. 98)⁷⁴. У випадку, якщо протягом 45-ти днів парламент не висловить пропонованому складу уряду вотум довіри і якщо пропозиція була відхилена не менше двох разів, президент може розпустити парламент та оголосити проведення позачергових парламентських виборів (ст. 85). На відміну від Грузії, в Молдові у процесі формування уряду президент грає більшу роль, оскільки висуває кандидата на посаду прем'єр-міністра. Після чого новому уряду так само повинен бути висловлений вотум довіри парламентом. Також в Молдові на висловлення довіри парламент має час у 45 днів під час якого, по-суті, має можливість відмовляти у цьому необмежену кількість разів. І лише якщо після 45-ти днів уряду не буде висловлено довіру, парламент може бути розпущений президентом. Основну роль у формуванні уряду в Молдові грає парламент. Це також напряму пов'язано із системою правління, яка була/є напівпрезидентською протягом періоду 1991-2001 та з 2016 років і парламентською у 2001-2016 роках. Формування урядів відбувається після парламентських виборів.

Схожим чином, як і в Азербайджані, відбувається формування уряду в Росії. В конституції вказано, що прем'єр-міністра (главу уряду) призначає президент зі згоди Державної Думи – нижньої палати парламенту. Пропозиція кандидатури прем'єр-міністра вноситься не пізніше двох тижнів після вступу президента на посаду або після відставки попереднього уряду, або протягом тижня після відхилення кандидатури парламентом. Парламент розглядає запропоновану президентом кандидатуру протягом одного тижня. В разі, якщо парламент тричі відхиляє висунуту кандидатуру, президент має право призначити главу уряду самостійно, розпустити Державну Думу та оголосити дострокові парламентські вибори (ст.

⁷⁴ Конституция Республики Молдова от 12 ноября 1995 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30390931&pos=8;-106#pos=8;-106

111)⁷⁵. Конкретно за цим підпунктом можна знайти відмінність між Азербайджаном та Росією, оскільки, як уже згадувалось вище, в конституції Азербайджану не вказано, чи має право президент висувати одну й ту ж кандидатуру на посаду глави уряду протягом трьох разів. В конституції РФ також не згадується цей нюанс, проте за постановою Конституційного Суду «У справі про трактування положення частини 4 статті 111 Конституції РФ» вказується, що президент не має права подавати відхилену раніше кандидатуру на посаду прем'єр-міністра на свій розсуд, а лише при умові згоди парламенту після проведення необхідних консультацій⁷⁶. Щодо інших членів уряду, прем'єр-міністр пропонує кандидатури своїх заступників та федеральних міністрів на затвердження президенту (ст. 112)⁷⁷. Загалом можна стверджувати, що у Росії вирішальну роль у формуванні уряду грає саме глава держави, оскільки він і пропонує кандидатуру, і після згоди парламенту призначає прем'єр-міністра на посаду. В разі відхилень трьох запропонованих кандидатур, президент має право призначити главу уряду самостійно. Єдине, що усі три кандидатури мають бути різними або ж тими самими, проте лише за згодою парламенту. Так само президент призначає й інших членів уряду на основі запропонованих прем'єр-міністром кандидатів.

Описаний вище спосіб формування уряду діє у Росії з 1993 року, коли було прийнято конституцію цієї держави. До 1993 року в Росії діяла модифікована конституція часів СРСР – Конституція першої Російської Республіки. Згідно з нею глава уряду призначався президентом за згодою парламенту. Заступники глави уряду та міністри призначалися президентом за пропозицією прем'єр-міністра. За згодою парламенту президент призначав деяких міністрів, а саме міністрів оборони, закордонних справ, безпеки, внутрішніх справ (ст. 123)⁷⁸. Загалом у цей період ключовим у формуванні уряду виступав парламент.

⁷⁵ Конституция Российской Федерации [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.constitution.ru/10003000/10003000-7.htm>

⁷⁶ Постановление Конституционного Суда РФ от 11 декабря 1998 г. N 28-П [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.constitution.ru/decisions/12013889/12013889.htm>

⁷⁷ Конституция Российской Федерации [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.constitution.ru/10003000/10003000-7.htm>

⁷⁸ Конституция РСФСР 1978 года (в редакции 1 ноября 1991 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [https://ru.wikisource.org/wiki/Конституция_РСФСР_1978_года_\(в_редакции_1_ноября_1991_года\)](https://ru.wikisource.org/wiki/Конституция_РСФСР_1978_года_(в_редакции_1_ноября_1991_года))

Отже, таким країнам, як Азербайджан, Білорусь, Молдова та Росія притаманний напівпарламентський спосіб формування уряду. В Азербайджані, Білорусі та Росії присутня модель домінування президента, коли глава держави призначає прем'єр-міністра зі згоди парламенту, проте має право зробити це самостійно в разі певної кількості відмов парламенту на затвердження пропонованої кандидатури. Також президент самостійно призначає інших членів уряду, лише у Росії робить це за пропозицією прем'єр-міністра. Молдові притаманна модель домінування парламенту, за якої президент висуває кандидатуру прем'єр-міністра, уряду якого парламент повинен висловити довіру. Як зазначалося вище, президент, при обранні кандидата, повинен враховувати партійний склад парламенту, щоб парламент погодив цю кандидатуру. Єдиною країною, яка виділяється, є Грузія. Вона характеризується обмежено-парламентським способом формування уряду з моделлю парламентської більшості. Кандидата на посаду прем'єр-міністра висуває партія, що перемогла на виборах, після чого парламент повинен висунути вотум довіри уряду, сформованим цим кандидатом. Такий спосіб формування уряду притаманний здебільшого країнам з парламентською системою правління. Згідно зі змінами до конституції у 2017-у році, після 2018 (з 2024) року президент буде обиратись у парламенті, після чого система правління в Грузії буде відноситись до парламентської.

2.3. Особливості функціонування і відповідальності урядів у пострадянських країнах з напівпрезидентською системою правління

У досліджуваних країнах уряд посідає ключове місце у здійсненні виконавчої влади. Зазвичай, в конституційно-правовому вимірі уряд за статусом є вищим, центральним органом виконавчої влади. Статус уряду визначає його функції, тому звернемося до науковців, які досліджували це питання. Дослідник О. Совгіря на прикладі Кабінету Міністрів України виводить визначення функцій уряду. Під функціями

уряду здебільшого розуміють напрямки державно-управлінської діяльності, яким притаманна певна єдність змісту, і які здійснюються визначеними методами урядом на основі конституції, законів та інших актів для приведення в життя завдань уряду.⁷⁹

Внаслідок великої кількості функцій уряду виводиться низка класифікацій. Дослідник Н. Нижник та А. Дуда виводять наступну класифікацію урядових функцій: функція державно-владної ініціативи, функція прогнозування та планування, інтегруюча функція, функція визначення напрямку розвитку суспільства⁸⁰. В. Погорілко називає функції уряду, виходячи з функцій держави, зокрема, політичну економічну, соціальну, культурну, екологічну та зовнішню⁸¹. Окрім загальних функцій, дослідниками також виділяються основні. Р. Мартинюк ключовою функцією уряду називає втілення в життя рішень та актів парламенту, а також реалізацію внутрішньої та зовнішньої політики держави⁸². П. Шляхтун пріоритетною функцією уряду називає визначення і реалізація основних напрямів внутрішньої та зовнішньої політики держави⁸³.

В Азербайджані Кабінет Міністрів є вищим виконавчим органом президента (ст. 114). До повноважень Кабінету Міністрів відносяться: розробка та представлення президенту проєкту державного бюджету; забезпечення виконання державного бюджету; забезпечення проведення фінансово-кредитної та грошової політики; забезпечення здійснення державних економічних та соціальних програм; керівництво міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади; інші питання віднесені до його повноважень (ст. 119)⁸⁴.

В конституції Білорусі зазначено, що уряд – Рада Міністрів – є центральним органом державного правління, який здійснює виконавчу владу (ст. 106). Уряд Республіки Білорусь здійснює наступні функції: керує системою підлеглих

⁷⁹ Совгіря О. В. Функції уряду як елемент його компетенції та конституційно-правового статусу / О. В. Совгіря // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Право. – 2011. – Вип. 2. – С. 316-322. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_pr_2011_2_37.

⁸⁰ Нижник Н. Конституційно-правова основа діяльності та повноваження Уряду України / Н. Нижник, А. Дуда // Збірник наукових праць Української Академії державного управління при Президентові України / За заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. –К.: Вид-во УАДУ, 1998. –Вип. 1. –С. 57–68.

⁸¹ Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України: [підручник] / за заг. ред. В. Л. Федоренка. –К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2010

⁸² Мартинюк Р. С. Реалізація принципу поділу влади в сучасній Україні: політико-правовий аналіз / Мартинюк Р. С. –Острого: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2007.

⁸³ Шляхтун П. П. Конституційне право України: [підручник] / П. П. Шляхтун. –К.: «Освіта України», КНТ, 2008.

⁸⁴ Конституция Азербайджанской Республики от 12 ноября 1995 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420395&pos=8;-106#pos=8;-106

йому органів державного управління та інших організацій, а також у питаннях, що входять у його компетенцію, системою місцевих виконавчих і розпорядчих органів; розробляє основні напрямки внутрішньої та зовнішньої політики, приймає заходи щодо її реалізації; розробляє та вносить після узгодження з президентом в парламент проекти законів про республіканський бюджет і про затвердження звіту про його виконання; забезпечує виконання державного бюджету; забезпечує проведення єдиної економічної, фінансової, кредитної та грошової політики, державної політики в області науки та інновацій, культури, освіти, охорони здоров'я, екології, соціального забезпечення і оплати праці, державно-партнерства; приймає заходи у забезпеченні прав і свобод громадян, захисті інтересів держави, національної безпеки і обороноздатності, охороні власності та суспільного порядку, боротьбі зі злочинністю; виступає від імені власника по відношенню до майна, що є державною власністю, організовує управління державною владою; забезпечує виконання конституції, рішень парламенту, законів та актів президента; скасовує акти міністерств та інших підлеглих йому органів державного управління; вносить президенту пропозиції про скасування рішень місцевих виконавчих і розпорядчих органів у випадку невідповідності їх законодавству; також здійснює інші повноваження, покладені на нього (ст. 107)⁸⁵.

В Грузії уряд є вищим органом виконавчої влади, що здійснює внутрішню і зовнішню державну політику. Порядок діяльності уряду визначається законом, проект якого уряд представляє парламенту (ст. 54)⁸⁶. В Молдові уряд забезпечує проведення внутрішньої та зовнішньої політики держави і здійснює загальне керівництво публічним управлінням. При здійсненні своїх повноважень уряд керується програмою діяльності, затвердженою парламентом (ст. 96)⁸⁷.

В Росії уряд здійснює виконавчу владу держави (ст. 110). Уряд розробляє і представляє парламенту федеральний бюджет і забезпечує його виконання,

⁸⁵ Конституція Республіки Беларусь / Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://pravo.by/pravovaya-informatsiya/normativnye-dokumenty/konstitutsiya-respubliki-belarus/>

⁸⁶ Конституція Грузії / Законодательный Вестник Грузии [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/30346?publication=36>

⁸⁷ Конституція Республіки Молдова от 12 ноября 1995 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30390931&pos=8;-106#pos=8;-106

представляє звіт про його виконання; представляє парламенту щорічні звіти про результати своєї діяльності; забезпечує проведення єдиної фінансової, кредитної і грошової політики, єдиної державної політики у сфері культури, науки, освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, екології; здійснює управління державною власністю; здійснює заходи у забезпеченні оборони держави, державної безпеки, реалізації зовнішньої політики держави; здійснює заходи щодо забезпечення законності, прав і свобод громадян, охорони власності і суспільного порядку, боротьбі зі злочинністю; здійснює інші повноваження, покладені на нього (ст. 114)⁸⁸.

Однією з ознак уряду є його колегіальний характер. Таким чином варто розглянути структуру уряду, яка також впливає на його функціонування. Очолює уряд його глава. Для визначення цієї посади використовують термін глава уряду, який властивий для Росії, або прем'єр-міністр, який властивий Азербайджану, Білорусі, Грузії і Молдові. Процес обрання прем'єр-міністра ми розглядали у попередньому підрозділі, коли аналізували процес формування уряду. Але варто також згадати, що визначення кандидатури на посаду глави уряду відбувається на підставі результатів парламентських виборів і залежить від розкладу сил у парламенті⁸⁹. Чинним прем'єр-міністром Азербайджану є представник партії «Новий Азербайджан», Грузії – партії «Грузинська мрія», Молдови – партії «Дія і Солідарність», Росії – партії «Єдина Росія». Усі ці партії після останніх парламентських виборів здобули абсолютну більшість місць у парламенті. Винятком є Білорусь, у якій прем'єр-міністр є позапартійним, проте позапартійні депутати також складають абсолютну більшість у парламенті.

До структури уряду також можуть входити заступники прем'єр-міністра. В Азербайджані, Білорусі та Росії присутні посади заступників прем'єр-міністра, в Молдові першого заступника та заступників прем'єр-міністра, в Грузії посада першого віце-прем'єра та віце-прем'єрів. Також членами уряду є міністри. Порядок призначення міністрів впливає на силу прем'єр-міністра. В Азербайджані

⁸⁸ Конституция Российской Федерации [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.constitution.ru/10003000/10003000-7.htm>

⁸⁹ Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституційний вимір. – Львів: Тріада плюс, 2004. – 253 с.

членів уряду призначає президент (ст. 109)⁹⁰. В Білорусі президент визначає структуру уряду та призначає на посади міністрів (ст. 84)⁹¹. В Грузії склад уряду формує кандидат на посаду прем'єр-міністра, який повинен затвердити парламент (ст. 56). Окрім цього прем'єр-міністр має право призначати на посаду та звільняти з посади міністрів (ст. 55)⁹². В Молдові структуру уряду формує кандидат на посаду прем'єр-міністра, пізніше її має затвердити парламент. Окремих членів уряду призначає на посаду та звільняє з посади президент за пропозицією прем'єр-міністра (ст. 98)⁹³. В Росії глава уряду пропонує президенту на затвердження кандидатури членів уряду (ст. 112)⁹⁴.

Як бачимо, найсильнішим є прем'єр-міністр Грузії, який має право самостійно визначати склад уряду. Слабшим є прем'єр-міністр Молдови, оскільки він лише пропонує, а призначає та звільняє з посад членів уряду президент. Далі за силою можна поставити главу уряду в Росії, який також пропонує президенту на затвердження та звільнення членів уряду. Проте самого прем'єр-міністра висуває на затвердження парламенту президент, а в Молдові кандидата на посаду глави уряду висуває парламент, тому прем'єр-міністр Росії є слабшим. Найслабшими є прем'єр-міністри Білорусі та Азербайджану, які не впливають на формування складу уряду.

Однією з найважливіших ознак уряду є його політична відповідальність. Уряд може нести відповідальність або перед парламентом (нижньою палатою парламенту), або перед президентом, або і перед парламентом, і перед президентом. Зазвичай підставою політичної відповідальності уряду є оцінки діянь уряду за критерієм політичної доцільності. Як стверджує М. Амеллер «політична відповідальність уряду передбачає обов'язок уряду завжди діяти згідно з думкою парламентської більшості»⁹⁵. Таке твердження більше підходить парламентській відповідальності уряду, проте

⁹⁰ Конституція Азербайджанської Республіки от 12 ноября 1995 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420395&pos=8;-106#pos=8;-106

⁹¹ Конституція Республіки Беларусь / Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://pravo.by/pravovaya-informatsiya/normativnye-dokumenty/konstitutsiya-respubliki-belarus/>

⁹² Конституція Грузії / Законодательный Вестник Грузии [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/30346?publication=36>

⁹³ Конституція Республіки Молдова от 12 ноября 1995 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30390931&pos=8;-106#pos=8;-106

⁹⁴ Конституція Российской Федерации [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.constitution.ru/10003000/10003000-7.htm>

⁹⁵ Шаповал В. М. Виконавча влада (теоретичний і конституційний аспекти). Київ: Москаленко О. М., 2016. 80 с.

можна провести аналогію з президентською і зазначити, що уряд зобов'язаний завжди діяти згідно з думкою президента. Загалом, причини, внаслідок яких може настати відповідальність уряду, може вільно визначати суб'єкт, перед яким цей уряд є відповідальним, оскільки, як зазначає В. Шаповал, «теоретично, коло діянь уряду, за вчинення яких може настати відповідальність, є необмеженим»⁹⁶.

Відповідальність уряду перед президентом відбувається у країнах з президентською системою правління та в деяких напівпрезидентських республіках. Парламентська відповідальність уряду є характерною парламентським та більшості напівпрезидентським республікам. Ми розглядатимемо обидва типи відповідальності уряду, оскільки і президентська, і парламентська відповідальності притаманні напівпрезидентським республікам. Проте більш детально ми розглянемо саме парламентську відповідальність, оскільки, серед країн, які ми досліджуємо, президентська притаманна лише Азербайджану.

За парламентської відповідальності уряду, парламент має право певним визначеним способом оцінити діяння уряду, в разі невиконання умов політичної угоди між урядом і парламентом. Така угода зазвичай встановлюється через висловлення довіри уряду, коли парламент схвалює програму та склад уряду. Після отримання довіри уряд вважається легітимним та приступає до функціонування. В разі, якщо схвалена програма урядом не виконується або ж виконується неефективно, це стає причиною в парламенті для підняття питання про відповідальність уряду.⁹⁷

Механізм парламентської відповідальності уряду у досліджуваних нами країнах відбувається через такий інструмент, як вотум недовіри. Ініціювати питання про довіру може як сам уряд, так і парламент. Після оголошення вотуму недовіри, за який повинна проголосувати абсолютна більшість від складу парламенту, уряд або йде у відставку або, як у деяких країнах з президент-парламентською системою правління, рішення про відставку приймається главою держави, який може проігнорувати рішення парламенту. Глава держави має право розпустити парламент, якщо той перевищує ліміт висловлених вотумів недовіри протягом визначеного

⁹⁶ Шаповал В. М. Виконавча влада (теоретичний і конституційний аспекти). Київ: Москаленко О. М., 2016. 80 с.

⁹⁷ Мартинюк, Р. С. (2010) Парламентська відповідальність уряду в зарубіжній та вітчизняній практиці: компаративний аналіз. Вибори та демократія (1(23)). с. 54-62.

часу. Це відбувається задля попередження зловживання парламентом цією процедурою, щоб забезпечити парламентську відповідальність уряду тільки при наявності достатніх підстав. Окрім цього існують й інші обмеження, такі як збір підписів під проектом резолюції недовіри, відкладення голосування, конструктивний вотум недовіри, який передбачає висловлення недовіри уряду з одночасним висловленням довіри новому уряду⁹⁸.

Парламентська відповідальність уряду поділяється на колективну, яка передбачає відставку усього урядового кабінету, та індивідуальну, внаслідок якої у відставку йдуть окремі його члени. Також, в разі висловлення вотуму недовіри главі уряду, у відставку йде весь урядовий кабінет.⁹⁹ Проаналізуємо конституційні особливості відповідальності урядів у пострадянських країнах з напівпрезидентською системою правління. В Азербайджані Кабінет Міністрів підпорядковується і є підзвітним перед президентом (ст. 114). Президент має право також звільняти з посади прем'єр-міністра та інших членів уряду; приймати рішення щодо відставки уряду (ст. 109). Міллі Меджліс (парламент) приймає рішення, щодо висловлення довіри уряду (ст. 95). Проте, в разі якщо те саме скликання парламенту висловить недовіру уряду двічі протягом року, президент має право його розпустити (ст. 98.1). Окрім цього також варто зазначити, що уряд подає у відставку в день вступу на посаду новообраного президента (ст. 116).¹⁰⁰

В конституції Білорусі вказано, що уряд у своїй діяльності підзвітний президенту та відповідальний перед парламентом. Також уряд або будь-який член уряду може заявити президенту про свою відставку. Уряд заявляє президенту про свою відставку в разі оголошення парламентом йому вотуму недовіри. Прем'єр-міністр може поставити перед парламентом питання про довіру уряду. Якщо парламент відмовляє у довірі, президент у десятиденний термін має право прийняти рішення про відставку уряду або про розпуск парламенту і призначення позачер-

⁹⁸ Павленко Р. Парламентська відповідальність уряду: світовий та український досвід. – К.: КМ Академія, 2002. – 253 с

⁹⁹ Шаповал В. М. Виконавча влада (теоретичний і конституційний аспекти). Київ: Москаленко О. М., 2016. 80 с.

¹⁰⁰ Конституция Азербайджанской Республики от 12 ноября 1995 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420395&pos=8;-106#pos=8;-106

гових парламентських виборів. Рішення про відставку президент приймає з власної ініціативи. Уряд складає свої повноваження перед новообраним президентом (ст. 106). Також питання про висловлення недовіри може бути поставлене за ініціативи не менше однієї третьої від складу парламенту (ст. 97).¹⁰¹

В Грузії уряд підзвітний і відповідальний перед парламентом (ст. 54). Парламент має право висловити вотум недовіри уряду. Піднімає питання про висловлення недовіри уряду не менше однієї третьої від складу парламенту. Одночасно з пропозицією висловлення недовіри ініціатори висувають кандидата на посаду прем'єр-міністра, який представляє парламенту склад та програму уряду. Якщо парламент не раніше семи та не пізніше чотирнадцяти днів після підняття питання висловить довіру новому уряду, недовіра старому вважається висловленою. Окрім цього в разі провалу висловлення недовіри парламент не має права піднімати це питання повторно протягом пів року (ст. 57). Також питання про довіру уряду має право підняти прем'єр-міністр. Якщо парламент не висловлює довіру уряду, президент має право його розпустити та призначити позачергові парламентські вибори. Проте президент не розпускає парламент, якщо той після не висловлення довіри даному уряду, висловить довіру уряду, запропонованого висунутим не менш, ніж однією третьою від складу парламенту кандидатом на посаду прем'єр-міністром (ст. 58).¹⁰² Це означає, що в Грузії діє конструктивний вотум недовіри уряду.

Уряд Молдови іде у відставку в разі висловлення йому вотуму недовіри з боку парламенту (ст. 103). Парламент може висловити уряду вотум недовіри уряду за пропозицією не менше однієї четвертої від складу парламенту (ст. 106). Окрім цього в разі відставки прем'єр-міністра, у відставку йде весь уряд (ст. 101).¹⁰³ Уряд відповідальний виключно перед парламентом. У 2019 році було оголошено вотум недовіри уряду прем'єр-міністра М. Санду, за який проголосувала коаліція «Партії соціалістів» та виборчого блоку «ACUM». Внаслідок

¹⁰¹ Конституція Республіки Беларусь / Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://pravo.by/pravovaya-informatsiya/normativnye-dokumenty/konstitutsiya-respubliki-belarus/>

¹⁰² Конституція Грузії / Законодательный Вестник Грузии [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/30346?publication=36>

¹⁰³ Конституція Республіки Молдова от 12 ноября 1995 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30390931&pos=8;-106#pos=8;-106

оголошення недовіри, уряд пішов у відставку¹⁰⁴. Неодноразово висловлювалася недовіра урядам Молдови до 2016 року.

У Росії рішення про відставку уряду приймає президент. Уряд може подати у відставку на розгляд президенту. Також парламент може висловити вотум недовіри уряду. Після висловлення вотуму недовіри, президент може або прийняти, або відхилити відставку. Президент може або відправити уряд у відставку, або розпустити парламент, в разі повторного висловлення недовіри уряду впродовж трьох місяців. Окрім цього, президент відправляє уряд у відставку або розпускає парламент в разі, якщо відмовляє у висловленні довіри уряду, після підняття цього питання прем'єр-міністром (ст. 117). Уряд складає повноваження перед новообраним президентом. (ст. 116).¹⁰⁵ З 1994 року в Росії неоднократно були спроби щодо процедури висловлення недовіри уряду. До прикладу 1995 року Держдума висловила вотум недовіри уряду на чолі з В. Черномірдіним. Наступного дня прем'єр-міністр також поставив зустрічне питання про довіру уряду, яку парламент прийняв, щоб запобігти власному розпуску.¹⁰⁶

У питанні відповідальності уряду досліджувані країни можна поділити на дві групи – за підтипами напівпрезидентської системи правління. В Азербайджані, Білорусі і Росії, які є президент-парламентськими країнами, конституційно уряди є відповідальними перед парламентами, які можуть висловити урядам вотум недовіри (окрім Азербайджану, в якому уряд є відповідальним перед президентом, проте парламент також може висловити уряду недовіру). Проте вирішальне рішення щодо відставки уряду приймає президент, тому його можна вважати фактичним главою виконавчої влади в країні, а про її дуалізм можна стверджувати лише умовно. Також в разі, якщо парламент перевищив ліміт висловлених вотумів недовіри протягом певного періоду часу, президент має право розпустити парламент. Це дає можливість президенту самостійно формувати уряд та відправляти його у відставку, без жодної протидії з боку парламенту.

¹⁰⁴ Парламент Молдови оголосив недовіру уряду прем'єрки Санду [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://hromadske.radio/news/2019/11/12/parlament-moldovy-ogolosyv-nedoviru-uryadu-prem-yerky-sandu>

¹⁰⁵ Конституція Російської Федерації [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.constitution.ru/10003000/10003000-7.htm>

¹⁰⁶ То, что не применилось [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.kommersant.ru/doc/3828717>

Саме тому можна простежити, що в даних країнах парламенти жодного разу не висловлювали урядам недовіру.

На противагу їм, в Грузії і Молдові, які є прем'єр-президентськими державами, уряди йдуть у відставку після оголошення їм недовіри парламентом. В Грузії формувати або ж відправляти урядовий кабінет у відставку може лише парламент, президент має лише символічне повноваження призначити новий уряд на посаду без якого це все одно відбудеться. Окрім цього в Грузії діє конструктивний або ж позитивний вотум недовіри уряду, що передбачає висловлення уряду недовіри одночасно з висловленням інвестиції новому уряду. Проте в Грузії за функціонування напівпрезиденталізму уряду не висловлювалась недовіра, оскільки до 2013 року в країні підтипом системи правління був президент-парламентаризм, за якого уряди формувались президентом, а після 2013, відколи в країні функціонує прем'єр-президенталізм, на парламентських виборах перемагає партія «Грузинська мрія» та отримує абсолютну більшість у парламенті, тому уряди мають підтримку однопартійної більшості. В Молдові після 2016 року вотум недовіри оголошували уряду М. Санду у 2019 року, після чого той йшов у відставку.

РОЗДІЛ 3. ТИПИ І НАСЛІДКИ УРЯДІВ У ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇНАХ З НАПІВПРЕЗИДЕНТСЬКОЮ СИСТЕМОЮ ПРАВЛІННЯ

3.1. Різновиди складу та парламентської підтримки урядів у пострадянських країнах з напівпрезидентською системою правління

Типологія урядових кабінетів передбачає низку критеріїв, за якими ведеться їхня класифікація. Найбільш загальним і основоположним критерієм класифікації урядів можна назвати систему правління¹⁰⁷. Відповідно до цієї класифікації, можна виділити уряди за президентської парламентської та напівпрезидентської систем правління. Як ми уже зазначали, за президентської системи правління главою виконавчої влади є президент. Президент обирається на всезагальних виборах, як і парламент, що зумовлює їхню однакову політичну вагу. За цієї системи президент очолює уряд, і ці два інститути колективно підлягають контролю з боку парламенту. При цьому уряд є залежним суто від президента, проте на його склад може впливати парламент, оскільки він проходить затвердження у парламенті. За парламентської системи правління уряд є залежним виключно від парламенту, перед яким є підзвітним і відповідальним, від чого залежить його діяльність. Тут уряд є контрольованим парламентом, який може за певних обставин достроково припинити повноваження уряду.

Третім типом є уряд за напівпрезидентської системи правління. В цьому випадку позиція уряду уже залежить від співвідношення політичної ваги президента та парламентської більшості. Загалом розглядається два випадки співвідношення. За першого випадку президент і парламентська більшість є представниками однієї політичної сили. Тут президент відіграє провідну роль і фактично є керівником виконавчої та законодавчої гілок влади. У другому випадку президент та парламентська більшість представляють різні політичні сили. При цьому уряд є більш залежним від парламенту, оскільки опирається на його підтримку. В такому випадку відбувається процес когабітації – співіснування опозиційних представників

¹⁰⁷ Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституційний вимір. – Львів: Тріада плюс, 2004. – 253 с.

виконавчої влади – колективного уряду та президента¹⁰⁸. До прикладу, в Молдові за президентства представника «Блоку за демократичну і процвітаючу Молдову» П. Лучинського (1997-2001) існував уряд від «Соціал-демократичної партії Молдови» на чолі з прем'єр-міністром Д. Брагішем (1999-2001). Неможливою є когабітація за президент-парламентської системи правління, оскільки уряд формується та звільняється президентом, і є цілком залежним від глави держави.

Друга, більш конкретна типологія базується на такому критерії, як тип композиції або ж складу уряду. Н. Панчак-Бялоблоцька зазначає, що «уряди та урядові кабінети бувають більше чи менше політичними, а іншими словами – більше чи менше партійно детермінованими, тобто такими, що більше чи менше піддаються чи взагалі не піддаються моніторингу з боку парламентів і парламентських партій»¹⁰⁹. Загалом за типом складу уряду різниця постає у тому, чи є членами уряду представники політичних сил, що представлені у парламенті, чи представники, які у парламенті не представлені або ж які взагалі не відносяться до жодної політичної сили. За цим критерієм виділяється два типи уряду: неполітичні/непартійні/технократичні і політичні/партійні.

Технократичний уряд – це урядовий кабінет, який створюється, коли партії або члени парламенту не домовляються про формування партійного уряду, а розпуск парламенту в такій ситуації є небажаним. Як зазначає В. Литвин: «Створення технократичних урядів відбувається, в основному, в умовах різних варіантів політичних криз, коли довіра до основних політичних сил у суспільстві є дуже низькою»¹¹⁰. Д. МакДоннелл та М. Валбруцці називають кілька ознак технократичних урядів: прем'єр-міністр-технократ, більшість міністрів-технократів, які мають «мандат на зміну статусу-кво»¹¹¹. Вказане визначення технократичного уряду є більш притаманним для парламентського способу формування уряду, проте такі уряди

¹⁰⁸ Литвин В. Теорія та практика когабітації в напівпрезидентських системах Європи // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації. 2011. № 4. С. 140–149.

¹⁰⁹ Панчак-Бялоблоцька Н. В. Раціонально-логічна зумовленість та емпіричний досвід формування різних типів урядів у європейських парламентських демократіях / Н. В. Панчак-Бялоблоцька // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2016. – Вип. 1. – С. 241–262.

¹¹⁰ Литвин В. Типи урядових кабінетів // Політологічний вісник: Збірник наукових праць. 2008. № 37. С. 123–138.

¹¹¹ McDonnell D. Defining and classifying technocrat-led and technocratic governments / Duncan McDonnell, Marco Valbruzzi // European Journal of Political Research. – 2014. – Vol. 53. – No. 4. – P. 654–671.

здебільшого мають тенденцію бути сформованими у країнах, де переважають урядові кабінети, сформовані президентом. А. Лейпхарт називає непартійні уряди «урядами експертів»¹¹². Особливістю технократичних урядів є наявність у своєму складі фахівців, які не належать до певної політичної сили. Ці фахівці можуть бути членами політичних партій, проте це не має жодного впливу на їхню діяльність.

Також технократичні уряди можна поділити на повністю технократичні, в яких кількість непартійних міністрів значно перевищує кількість партійних, а прем'єр-міністр є непартійним; частково технократичні, які в свою чергу бувають напівтехнократичні, в яких кількість партійних і непартійних міністрів є співмірною, а прем'єр-міністр є непартійним, і напівпартійні, в яких кількість партійних і непартійних міністрів є також співмірною, а прем'єр-міністр є партійним.¹¹³

Серед напівпрезидентських пострадянських країн, технократичні уряди на даний момент присутні в Азербайджані, Білорусі та Росії. При чому, з 1991 року в Азербайджані та Білорусі усі уряди були непартійними і є такими на даний момент. В Азербайджані в період 1991-1995 років діяв президенталізм, тому уряди формували президент. Після зміни системи правління на президент-парламентську прем'єр-міністри були представниками однопартійної парламентської більшості від партії «Новий Азербайджан», проте це не має жодного значення у визначенні типу уряду за складом, оскільки прем'єр-міністри весь цей час призначалися президентом, а решта членів уряду окрім прем'єр-міністра є/були непартійними. Звичайно, прем'єр-міністр має парламентську підтримку більшості, проте навіть в разі її відсутності, зважаючи на специфіку способу формування уряду в Азербайджані, президент міг би самостійно призначити свого кандидата на посаду прем'єр-міністра.

Також непартійними були усі уряди в Білорусі. Усі прем'єр-міністри та інші члени уряду, включно з чинними, були безпартійними. Особливістю партійної системи у Білорусі є те, що парламентська більшість складається з безпартійних депутатів.

¹¹² Осадчук І. Політичні інститути пострадянських країн: порівняльний аналіз. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 306 с.

¹¹³ Осадчук І. Політичні інститути пострадянських країн: порівняльний аналіз. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 306 с.

В Росії загалом функціонувало 17 урядових кабінетів, серед яких 9 суто технократичних, а 8 напівтехнократичних, яким також є і чинний уряд. І хоч чинним прем'єр-міністром Росії є представник парламентської більшості, представлено партією «Єдина Росія», це не має ніякого значення з тієї ж причини, що й у випадку з Азербайджаном. Окрім цих трьох країн, 13 технократичних урядів також функціонувало в Грузії у 1991-1995 та 2004-2012 роках, і два в Молдові у 1999-2001 і 2019-2020 роках. Наразі у цих країнах функціонують партійні уряди, які ми зараз розглянемо детальніше.

Детальні дослідження сутності і доцільності функціонування партійних урядів почалися у 60-х роках минулого століття. Їх започаткували такі науковці, як Е. Шаттшнайдер, Е. Кіркпатрік і Г. Даалдер¹¹⁴. У європейській політичній науці це питання почало розглядатись у 70-х роках, що започаткував дослідник Р. Роуз¹¹⁵. Він розглядав широку кількість ознак, які класифікують уряди, як партійні. Серед них наступні: 1. Наявність хоча б однієї партії, що в результаті політичної боротьби стає домінуючою в партійній і політичній системі; 2. Представники даної політичної сили повинні обіймати високі державні посади; 3. Дана партія повинна брати участь у розробці та просуванні широкого спектру політичних питань, тому її представники повинні займати достатню для цього кількість вищих державних посад; 4. Представники даної політичної партії повинні мати достатньо знань та навичок для дотримання контролю за державною бюрократією; 5. Представники політичної сили повинні розробити певні політичні наміри, що мають реалізовуватись після здобуття цими представниками державних посад; 6. Перш за все ці представники повинні забезпечувати виконання політичної програми партії; 7. При цьому державні посадовці повинні реалізовувати політику партії.

Більш простий підхід вкінці 80-х років запропонував дослідник Р. Кац¹¹⁶. Він виділив три основні ознаки партійних урядів: 1. Усі основні урядові рішення

¹¹⁴ Панчак-Бялоблоцька Н. В. Раціонально-логічна зумовленість та емпіричний досвід формування різних типів урядів у європейських парламентських демократіях / Н. В. Панчак-Бялоблоцька // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2016. – Вип. 1. – С. 241-262

¹¹⁵ Rose R. The Variability of Party Government: A Theoretical and Empirical Critique / Richard Rose // Political Studies. – 1996. – Vol. 17. – No. 4. – P. 413-445.

¹¹⁶ Панчак-Бялоблоцька Н. В. Раціонально-логічна зумовленість та емпіричний досвід формування різних типів урядів у європейських парламентських демократіях / Н. В. Панчак-Бялоблоцька // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2016. – Вип. 1. – С. 241-262

приймаються особами, обраними внаслідок електоральної конкуренції за партійною ознакою, або ж призначені і відповідальні перед ними представники; 2. Вирішення та здійснення урядового процесу відбувається в межах урядової партії або на підставі переговорів між урядовими партіями, політичний процес здійснюється за партійними лініями, за що партії несуть відповідальність; 3. Найвищі урядові посадовці обираються в межах урядових партій, перед якими також несуть відповідальність.

Більш конкретне трактування поняття партійних урядів вивів на початку 21 ст. П. Мейр¹¹⁷, який сформулював наступні їх ознаки: партія або партії перемагають на всезагальних виборах, внаслідок чого отримують контроль за виконавчою владою; лідери та керівники у системі виконавчої влади рекрутуються урядовими партіями зі свого середовища; урядові партії з допомогою політичної конкуренції пропонують виборцям чіткі політичні альтернативи; партія або партії які займають найвищі посади в урядовому кабінеті детермінують державну політику; урядовий кабінет і вся виконавча влада загалом відповідальні через урядові партії перед неурядовими.

На підставі цих та багатьох інших досліджень питання партійного уряду, Н. Панчак-Бялоблоцька виводить загальне визначення цього поняття. Партійні урядові кабінети – це колегіальні органи в системі урядів, які складаються з членів або представників парламентських партій і формуються на підставі партійно-парламентської належності. Основною ознакою партійних урядів є те, що посади глави та решти членів уряду належать представникам або ж членам парламентських партій, які домовляються про формування уряду на партійній основі¹¹⁸.

Серед досліджуваних нами країн партійні уряди були присутні в Грузії та Молдові. В Грузії тип композиції уряду був частково пов'язаним із діючою системою правління в цій країні. Серед 22 урядових кабінетів (не рахуючи періодів військової диктатури та президенталізму), 13, як ми уже згадували, були технократичними,

¹¹⁷ Mair P. The Challenge to Party Government / Peter Mair // West European Politics. – 2008. – Vol. 31. – No. 1–2. – P. 211–234.

¹¹⁸ Панчак-Бялоблоцька Н. В. Рационально-логічна зумовленість та емпіричний досвід формування різних типів урядів у європейських парламентських демократіях / Н. В. Панчак-Бялоблоцька // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2016. – Вип. 1. – С. 241–262

більшість з яких було сформовано за президентства М. Саакашвілі та функціонування президент-парламентської системи у 2004-2013 роках. З початком функціонування (з 2013 р.) прем'єр-президенталізму, усі уряди є партійними, сформованими лідируючою партією, що з 2013 року займає більшість у парламенті, «Грузинська мрія». Прем'єр-міністр та уряд опираються на парламентську підтримку, а державну політику фактично формує парламентська більшість, що наразі складається з однієї партії. У 2012 році ще за президент-парламентської системи ця партія, в статусі опозиційної до президентської, перемогла на парламентських виборах і сформувала опозиційний до президента уряд, що стало причиною когабітації.

За увесь час в Молдові можна було нарахувати два технократичні уряди. Останній був створений в якості компромісу між двома різновекторними силами, що входили до коаліції, а саме «Партією соціалістів Республіки Молдова» і «Демократичною партією Молдови». За парламентської системи усі уряди були партійними, сформовані або однопартійною більшістю, яку займала «Партія комуністів Республіки Молдова» до 2009 року, або демократичною коаліцією. Після зміни системи правління на прем'єр-президентську можна виділити 4 уряди: П. Філіпа, М. Санду, І. Кіку та Н. Гаврилиці. Усі ці прем'єр-міністри є представниками парламентської більшості, проте наполовину їхні уряди є технократичними, тому їх можна визначити як напівпартійні. Усі ці уряди формувалися парламентською більшістю і поклалися на їх підтримку, окрім випадків розпаду правлячих коаліцій.

Наступна класифікація базується на композиції і парламентській підтримці уряду. Аналіз сутності урядів залежить від способу формування урядового кабінету, з яких структурних компонентів він складається і від того, в якому інституційному зрізі урядовий кабінет функціонує. Найбільш широкую класифікацію урядових кабінетів запропонував А. Лейпхарт¹¹⁹. Він виділяє наступні типи урядів: однопартійні більшості, однопартійні меншості, мінімально-переможні коаліції, надлишково-переможні коаліції, коаліційні уряди меншості, тимчасові кабінети, великі коаліції, непартійні кабінети і президентські кабінети. Проте така

¹¹⁹ Литвин В. Великі коаліції у контексті коаліційних урядів більшості: концептуалізація, політичні причини та наслідки на прикладі парламентських демократій у Європі / Віталій Литвин, Анатолій Романюк // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень. – 2013. – № 2(64). – С.473-504.

класифікація стосується усіх систем правління, оскільки в ній присутній тип – президентські кабінети, які притаманні президентській системі правління, де кабінет формується президентом, є перед ним відповідальним та підпорядковується йому. Також ми не розглядатимемо уряди в контексті цієї типології у президент-парламентських країнах, оскільки в даних випадках уряд абсолютно не залежить від парламентської підтримки (виняток становить уряд Бідзіна Іванішвілі у Грузії в 2012-2013 роках). Простішою та більш звичною є класифікація, яка поділяє уряди на чотири типи: однопартійні уряди більшості, однопартійні уряди меншості, коаліційні уряди більшості, коаліційні уряди меншості¹²⁰.

Однопартійні уряди більшості формуються в разі, якщо за результатами парламентських виборів одна партія здобуває абсолютну більшість (більше половини від загальної кількості) місць у парламенті. Така партія самостійно формує урядовий кабінет¹²¹. Такого типу уряди притаманні Грузії після 2012 року, відколи партія «Грузинська мрія» перемагає на виборах та здобуває абсолютну більшість мандатів у парламенті. Також однопартійний уряд більшості присутній на даний момент у Молдові, після перемоги на парламентських виборах 2021 року пропрезидентської партії «Дія і солідарність» та здобуття абсолютної парламентської більшості¹²². Також в Молдові однопартійні уряди більшості формувались за парламентської системи правління, коли абсолютну більшість здобувала «Партія комуністів Республіки Молдова» та, за функціонування прем'єр-президенталізму, «Аграрно-демократична партія Молдови» після перемоги у 1994 році.

Коаліційний уряд більшості формується, якщо після парламентських виборів жодна партія не отримує абсолютної більшості місць у парламенті, і дві або більше партії змушені об'єднатися в коаліцію, щоб здобути цю більшість. Ця коаліція в подальшому формує урядовий кабінет.¹²³ Коаліційні уряди на даний момент відсутні у досліджуваних країнах, але мали місце у Молдові. Також коаліційні уряди більшості можна поділити на мінімально-переможні та надлишкові-

¹²⁰ Романюк А. Феномен урядів меншості в країнах Західної Європи // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. Збірник наукових праць. – Львів: Вид-во НУ «Львівська політехніка». 2006, № 17. – С.24 – 27.

¹²¹ Шаповал В. М. Виконавча влада (теоретичний і конституційний аспекти). Київ: Москаленко О. М., 2016. 80 с.

¹²² Партія Санду отримує монобільшість за результатами виборів у Молдові[Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.euointegration.com.ua/news/2021/07/12/7125328/>

¹²³ Шаповал В. М. Виконавча влада (теоретичний і конституційний аспекти). Київ: Москаленко О. М., 2016. 80 с.

переможні коаліції. Такі дослідники як Дж. Фон Нейманн і О. Моргенштерн визначають мінімально-переможні коаліції як такі, в складі яких немає партій, які не є обов'язковими для абсолютної більшості, а надлишково-переможні як такі, в складі яких присутні партії, вихід яких не призведе до руйнування коаліційної більшості¹²⁴. Єдиний випадок надлишково-переможної коаліції існував у Молдові у 1991-1992 роках на чолі з прем'єр-міністром В. Муравскі, який отримав назву «уряд національної єдності». Надлишково-переможною коаліцією цей уряд можна назвати лише умовно, оскільки «Комуністична партія Молдови» формально припинила існування у серпні 1991 року, але ідеологічні позиції її колишніх членів продовжували використовувати на основі участі окремих комуністів у кабінеті.

Однопартійні уряди меншості формуються однією парламентською партією, яка не має абсолютної більшості у парламенті¹²⁵. Урядових кабінетів такого типу немає серед досліджуваних країн. Також відсутні й коаліційні уряди меншості, які передбачають формування коаліцією партій, у якої відсутня абсолютна більшість мандатів у парламенті¹²⁶.

Отже, за типом композиції уряди поділяються на партійні та непартійні. Непартійними є уряди в Азербайджані, Білорусі і Росії. В Азербайджані і Білорусі непартійні уряди формуються зі здобуттям незалежності цих держав. В Росії з 17 урядових кабінетів було 9 повністю технократичних та 8 частково технократичних, а саме напівтехнократичних, яким він є і на даному етапі. Також технократичні уряди мали місце в Грузії та в Молдові. Проте на даному етапі уряди в цих країнах є партійними. Додатково за критерієм парламентської підтримки партійні уряди діляться на однопартійні більшості та меншості і багатопартійні більшості та меншості. Однопартійні і багатопартійні уряди меншості відсутні у всіх досліджуваних країнах. У даний момент урядові кабінети Молдови та Грузії є однопартійними урядами більшості.

¹²⁴ Литвин В. Порівняльний аналіз стабільності урядів в країнах Центральної Європи та України: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / В. С. Литвин. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – С. 78.

¹²⁵ Шаповал В. М. Виконавча влада (теоретичний і конституційний аспекти). Київ: Москаленко О. М., 2016. 80 с.

¹²⁶ Шаповал В. М. Виконавча влада (теоретичний і конституційний аспекти). Київ: Москаленко О. М., 2016. 80 с.

3.2. Стабільність й ефективність урядів у пострадянських країнах з напівпрезидентською системою правління

Існує два найбільш визначальних показників, що оцінюють діяльність урядів. Першим серед них є урядова стабільність. Загалом стабільність є одним з факторів аналізу політичних систем та інститутів. Це поняття може використовуватись для різних політичних інститутів, таких як: режим, уряд, партійна система, суспільство, тощо¹²⁷. Поняття урядової стабільності є доволі абстрактним, тому існує велика різноманітність його трактувань.

В. Литвин виводить два типи¹²⁸ трактування поняття урядової стабільності. В широкому значенні – це здатність уряду залишатись при виконання своїх обов'язків. У вузькому значенні – це стійкий стан функціонування уряду, що характеризується його здатністю до тривалого існування, збереження ключових зовнішніх та внутрішніх параметрів. Як стверджує А. Романюк стабільність уряду – це позитивна характеристика діяльності уряду, яка свідчить про наявність часу, який він може використати для реалізації урядової програми¹²⁹. У західній науці найбільш поширеним визначенням урядової стабільності є функціонування одного уряду протягом певного часу¹³⁰. Окрім цього важливу роль грає також баланс сил, який визначає урядову діяльність. На урядову стабільність впливають два основні фактори: 1. Здатність урядового кабінету після випадання зі стану рівноваги політичної системи повернутись у цей стан. Існує дві причини такого випадання: внутрішній – порушення рівноваги на основі протиріч усередині урядового кабінету; зовнішній – вплив інституційних і конституційних особливостей політичної системи; 2. Здатність урядового кабінету реагувати на зміни в політичному середовищі та зберігати приблизно той самий вигляд та поведінку протягом певного періоду часу.

¹²⁷ Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституційний вимір. – Львів: Тріада плюс, 2004. – 253 с.

¹²⁸ Литвин В. Урядова стабільність: теоретико-методологічні засади дослідження // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. 2009. № 21. С. 117–122.

¹²⁹ Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституційний вимір. – Львів: Тріада плюс, 2004. – 253 с.

¹³⁰ Литвин В. Концептуальне визначення поняття „урядова стабільність” / В. Литвин // Науковий вісник Ужгородського університету. Сер.: Політологія. Соціологія. Філософія. – 2008. – № 10. – С. 38–39.

Перш, ніж визначати урядову стабільність варто брати до уваги низку показників: 1. Діяльність уряду під керівництвом одного прем'єр-міністра; 2. Збереження партійного складу уряду, схваленого парламентом; 3. Збереження первинного складу урядового кабінету.¹³¹

Великий вплив на показник урядової стабільності мають також відносини між урядовим кабінетом та парламентом або іншими словами виконавчо-законодавчі відносини. Серед таких відносин можна виділити саме залежність урядових кабінетів від парламентів. З приводу цього питання дослідники М. Шугарт і Дж. Кері виділяють чотири показники, за якими визначається урядова стабільність: формування уряду, відповідальність уряду, зеув уряду і розпуск парламенту. Окрім чотирьох базових чинників можна також виділити й інші, а саме: партійні особливості складу урядового кабінету і парламенту, тип урядового кабінету, особливості партій, що формують кабінет і опозиційних партій.

На базі різноманітних методик та індикаторів В. Литвин виділяє три основні підходи¹³² дослідження урядової стабільності: 1. Підхід «структури кабінету», за допомогою якого аналізуються розмір і кількість партій в уряді, ідеологічний склад урядів, типи коаліцій, присутність/відсутність домінуючих партій; 2. Підхід «законодавчого органу», який досліджує взаємозв'язок партійної сили в парламенті та урядової стабільності; 3. Підхід «зовнішніх факторів», який базується на дослідженні певних непередбачуваних чинників щодо урядової стабільності.

Найбільш ефективним інструментом, який застосовується для вимірювання урядової стабільності, зокрема і в європейській політичній науці, є «індекс урядової стабільності». Цей показник обраховується у відсотках і відображає тривалість роботи урядового кабінету порівняно з максимально можливим часом його роботи згідно з конституцією¹³³. Отже, поняття урядової стабільності тісно пов'язане з

¹³¹ Литвин В. Концептуальне визначення поняття „урядова стабільність” / В. Литвин // Науковий вісник Ужгородського університету. Сер.: Політологія. Соціологія. Філософія. – 2008. – № 10. – С. 38–39.

¹³² Литвин В. Урядова стабільність: теоретико-методологічні засади дослідження // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. 2009. № 21. С. 117–122.

¹³³ Литвин В. Способи замірів урядової стабільності // Тези звітної наукової конференції філософського факультету / Відп. за випуск проф. В. Мельник. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. С. 239–242.

поняттям урядової тривалості, оскільки тривалість урядів застосовується у вимірюванні урядової стабільності задля чого співвідноситься із максимально можливим терміном каденції урядового кабінету.

Проаналізуємо стабільність урядів¹³⁴ у пострадянських країнах з напівпрезидентською системою правління. Найстабільніші уряди властиві для Білорусі та Азербайджану. Нижчою є стабільність урядів у Росії. Найменш стабільні у Молдові та Грузії. В Азербайджані та Білорусі ключову роль у призначенні урядів займає президент, який фактично самостійно має право формувати та призначати урядові кабінети. В даних випадках не грає жодної ролі партійний склад парламенту, оскільки він має лише формальне право на висловлення довіри та недовіри уряду, які президент має право ігнорувати. Тому, в цих країнах на тривалість функціонування, а відтак і на урядову стабільність має вплив суто президент. Варто також відзначити, що висока урядова стабільність притаманна для недемократичних політичних режимів, якими є Азербайджан і Білорусь. Винятком є Росія, якій також притаманний недемократичний режим, проте урядова стабільність там є нижчою.

Окремо варто розглянути урядову стабільність у Грузії та Молдові, оскільки на неї в цих випадках впливають також й інші індикатори. Доволі високим показник урядової стабільності (на рівні Азербайджану та Білорусі) був присутній у Молдові у 2000-х роках. На той час Молдова була країною з парламентською системою правління на формування та відставку уряду в якій впливав парламент. У 2001-2009 роках уряди формувалися однопартійною більшістю, що й вплинуло на такий високий показник. Після політичної кризи 2009 року уряди почали формуватися коаліційною більшістю. Це викликало часті суперечності поміж коаліційними політичними силами, що призводило до частих політичних криз та політичної нестабільності в органах влади. Відповідно це стало причиною зниження урядової стабільності. Чинний уряд сформований однопартійною більшістю, представником партії більшості у парламенті є також чинна президентка, тому можна зробити прогноз, що теперішній уряд буде більш стабільним за попередні, якщо на його діяльність не вплинуть певні непередбачувані чинники.

¹³⁴ Political stability – Country rankings [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.theglobaleconomy.com/rankings/wb_political_stability/

У Грузії, на відміну від Азербайджану та Білорусі, за функціонування президент-парламентаризму урядова стабільність була доволі низькою незважаючи на те, що уряд був у фактичній залежності від президента, а більшість у парламенті займала президентська політична сила. Причиною цього можна назвати нові виклики для виконавчої влади у постреволюційний період, зокрема проведення жорстких реформ та зміну політичної системи в державі. Це зумовлювало часті зміни складу урядового кабінету, які не справлялися з вимогами суспільства. Після перемоги опозиції та зміни системи правління на прем'єр-президентську з 2012 року формуються однопартійні уряди більшості, які відзначаються високою стабільністю. Загалом можна зробити висновок, що у досліджуваних нами країнах найбільший вплив на стабільність урядів мають спосіб формування уряду, політичний режим в країні, а також парламентська підтримка уряду.

Другим показником, який оцінює діяльність урядів є ефективність урядів. За словами З. Бялоблицького ефективність уряду є частиною структури ефективності урядування – способу, за допомогою якого влада здійснює управління економічними та соціальними ресурсами країни з метою її розвитку¹³⁵. Як стверджує дослідник І. Осадчук¹³⁶, у політичній науці можна виокремити три підходи до поняття ефективності уряду: 1. Ефективність, як продуктивність – сукупність певних результатів діяльності уряду у поставлених завданнях. Критерієм ефективності є рівень досягнень уряду у своїх цілях; 2. Ефективність, як відповідальність – рівень підконтрольності урядових кабінетів перед визначеними політичними системами лімітами і правилами; 3. Ефективність, як структурованість – рівень відповідності внутрішньої конструкції урядового кабінету ідеям про продуктивність і відповідальність. Базуючись на цих підходах ефективність уряду можна потрактувати як рівень ефективності роботи уряду в напрямках надання державних послуг, забезпечення якості державної служби, забезпечення певного ступеня незалежності від політичного тиску, якості прийнятих та здійснених політичних рішень і ступеня довіри суспільства до нього.

¹³⁵ Бялоблицький З. Стабільність та ефективність урядів у політичних системах країн Східної Європи: моногр. / З. Бялоблицький. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – 470 с.

¹³⁶ Осадчук І. Ефективність урядів у пострадянських країнах. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер.: «Питання політології». 2015. Вип. 28. С. 26–31.

В якості інструментів вимірювання ефективності урядів існують різноманітні індекси. Індекси використовують для оцінки ефективності певні індикатори. Поняття ефективності урядів є абстрактним, навіть більш ніж поняття урядової стабільності, оскільки визначається на підставі великої кількості різноманітних чинників, тому кожен чинник використовує різний набір індикаторів. Розглянемо кілька найбільш ефективних індексів. Британський дослідницький центр «Economist Intelligence Unit» в оцінці ефективності урядів використовує такі показники як якість бюрократії, інституціональна ефективність бюрократії, оцінка надмірності бюрократії¹³⁷. Група Political Risk Services використовує методикау «International Country Risk Guide» і також оцінює якість бюрократії¹³⁸. Набір маркерних показників «Global Insight Business Risk and Conditions» оцінюють рівень розвитку бюрократії, послідовність політичного процесу і перспективного планування¹³⁹. Доволі специфічні показники в оцінці ефективності урядів пропонує «Gallup World Poll», а саме: задоволеність системою громадського транспорту, системою доріг, системою освіти¹⁴⁰. Більш важливою можна назвати методикау програми «Business Environment and Enterprise Performance Survey» від Світового і Європейського банку реконструкції та розвитку, яка здійснює оцінку за показниками ефективності, регуляторного та інвестиційного клімату в розвитку бізнесу¹⁴¹.

Аналізуючи оцінку ефективності урядів у пострадянських країнах з напівпрезидентською системою правління за різними методиками можна зробити наступні висновки. За рівнем якості бюрократії («Economist Intelligence Unit») найвищою ефективність урядів є у Грузії, при чому показник збільшується з 2012 року. З цього року уряди в країні є партійними, що можна назвати причиною вищої якості бюрократії. З іншої сторони партійні уряди також притаманні Молдові, в якій показник якості бюрократії є найнижчим. Можливо причиною цьому можна назвати формування уряду однопартійною більшістю протягом 2001-2009 років, оскільки, після того як в

¹³⁷ Economist Intelligence Unit (EIU) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/pdf/EIU.xlsx>

¹³⁸ Political Risk Services International Country Risk Guide (PRS) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/pdf/PRS.xlsx>

¹³⁹ Global Insight Business Risk and Conditions [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/pdf/WMO.xlsx>

¹⁴⁰ Gallup World Poll (GWP) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/pdf/GWP.xlsx>

¹⁴¹ Business Environment and Enterprise Performance Survey (BPS) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/pdf/BPS.xlsx>

Молдові почали формуватись коаліційні уряди, якість бюрократії почала зростати. Низькі показники також притаманні Азербайджану, Білорусі та Росії в яких склад урядів є завжди непартійний (в Росії якість бюрократії є вищою, ніж у Азербайджану та Білорусі, оскільки частина урядових кабінетів є напівтехнократичними). За рівнем розвитку бюрократії, послідовністю політичного процесу та перспективного планування («Global Insight Business Risk and Conditions») результати є приблизно схожими з попереднім маркером, проте тут показник є вищим у Молдові. Тому тут більш точно можна казати, що за цим індикатором ефективність урядів корелюється з типами урядів за композицією, тобто партійні уряди є більш ефективними, ніж непартійні. При чому найнижча ефективність урядів у Білорусі, де відсутні будь які конкуруючі політичні сили і навіть провладна партія.

Підсумовуючи та корелюючи показники урядової стабільності та ефективності у пострадянських країнах з напівпрезидентською системою правління, варто зазначити, що вони між собою пов'язані, проте не завжди урядова стабільність є визначником ефективності урядів. На прикладі цих держав ми спостерігаємо, що більший вплив на ці показники мають політичний режим (особливо через призму зв'язку з системою правління), склад уряду, його підтримка в парламенті, рівень політичної стабільності а також загалом політична система в країні.

3.3. Перспективи зміни ролі та зміцнення значення урядів у пострадянських країнах з напівпрезидентською системою правління

Позиція уряду в системі виконавчої влади та й загалом в системі правління здійснює значний вплив на всю політичну систему в країні. Для того, щоб максимально об'єктивізувати оцінку перспектив зміни ролі та зміцнення урядів у пострадянських країнах, потрібно проаналізувати їх еволюцію та еволюцію систем правління у цих країнах з моменту набуття незалежності.

В Азербайджані, у 1991-1995 роках функціонував президенталізм з формальною посадою прем'єр-міністра. З 1995 року в країні діє президент-парламентська система правління. Здавалося б інститут уряду виокремився в окремий

суб'єкт, незалежний від глави держави, як це не було до того, коли президент був главою виконавчої влади, самостійно формував, звільняв уряд та практично керував ним. Проте ці зміни не зменшили впливу президента на здійснення виконавчої влади, який залишився таким де-юре та де-факто. Єдиною зміною, яка вплинула на започаткування в країні президент-парламентаризму, стала необхідність парламенту висловлювати довіру запропонованому президентом уряду, та можливість висловлювати йому недовіру. Але хоч ці положення конституції і трансформували систему правління, проте фактичного дуалізму виконавчої влади в Азербайджані так і не існує. Президент досі згідно з основним законом держави є главою виконавчої влади, він може самостійно призначати на посаду прем'єр-міністра в разі трьох відмов парламенту, а також може самостійно визначати структуру уряду, призначати та звільняти окремих міністрів, відправляти уряд у відставку та головувати на засіданнях уряду. Можна стверджувати, що президент досі залишається неформальним главою уряду та виконавчої влади загалом. Окрім цього, з 1993 року парламентську більшість отримує партія президента «Новий Азербайджан» спочатку за президента Гейдара Алієва (роки президентства 1993-2003), тоді за його сина Ільхама Алієва (з 2003 року). Це дає можливість президенту бути, так би мовити, «керівником держави», монополізуючи усю владу в країні, будучи главою держави, главою виконавчої влади та неформальним главою законодавчої влади, маючи як підтримку однопартійну більшість у парламенті.

У Білорусі в 1991-1994 діяла перероблена конституція БРСР, за якою не існувало посади президента, про тому, що фактичним главою держави був глава Верховної Ради, а уряд був відповідальний перед парламентом. Ми класифікуємо систему правління тих часів як парламентську, проте доцільніше було б використовувати термін, який пропонує З. Бялоблицький і називає систему правління того періоду квазіпарламентаризмом радянського типу. В цей час в системі функціонування виконавчої влади панували коливання і невизначеності, політичні конфронтації а також пошук оптимальної системи правління для новоствореної держави. У 1994-1996 роках, після прийняття конституції, в країні діяв президенталізм з посадою прем'єр-міністра, в якому, як зазначає О. Долженков, президент став фактичним

главою виконавчої влади поруч з виконанням обов'язків глави держави. Президент призначав і звільняв уряд за згодою парламенту, а сам урядовий кабінет створювався не як самостійний, а підпорядкований президенту орган. Окрім цього не існувало колективної відповідальності уряду перед парламентом. Зі слів білоруського дослідника В. Кодавбовича «виконавча влада в Білорусі мимоволі виключалась із суб'єктів, через які народ міг здійснювати народовладдя; зовсім невизначеною залишалася правова природа виконавчої влади; формально народ не делегував їй свого права на здійснення частини суверенної влади, належної тільки йому».

З 1996 року і по сьогодні в Білорусі функціонує президент-парламентська система правління. Причиною трансформації стали зміни до конституції у 1996 році, коли уряд відділився від президента та став центральним органом виконавчої влади в країні. Окрім цього за конституцією уряд став відповідальним перед парламентом. Парламент отримав можливість висловлювати уряду недовіру, проте за прикладом Азербайджану остаточне рішення про відставку уряду приймав президент, який також фактично формує склад уряду та має право звільняти з посади окремих його членів. Відповідно в Білорусі урядовий кабінет можна також вважати фактично органом, що продовжує повноваження президента. Окрім цього, в Білорусі відсутні будь-які конкурентоспроможні політичні сили, а більшість у парламенті займають завжди безпартійні депутати, що нівелює можливість сформувати урядовий кабінет у парламенті.

У Росії в 1991-1993 роках, як і в Білорусі, діяла модифікована радянська конституція 1978 року. Згідно з нею уряд (прем'єр-міністр та інші члени) призначався президентом зі згоди парламенту та міг бути відправлений у відставку після висловлення парламентом йому вотуму недовіри. Тому система правління цього періоду описується як прем'єр-президентська. Після прийняття конституції 1993 року в країні діє президент-парламентаризм. Президент має право призначати та звільняти главу уряду зі згоди парламенту, самостійно призначати та звільняти інших членів уряду, а також самостійно приймати рішення щодо відставки уряду. Як і в Азербайджані та Білорусі, президент має право проігнорувати висловлений парламентом вотум недовіри уряду, а після повторного може або

відправити уряд у відставку, або розпустити парламент. І знову ж таки, на прикладі попередніх двох країн, президент є фактичним главою уряду та виконавчої влади, і використовує урядовий кабінет як орган, що продовжує президентські повноваження. Окрім цього широкі повноваження президента практично виключають можливість парламенту на формування уряду та вплив на виконавчу владу в країні, яка концентрується виключно в руках глави держави.

На нашу думку, на даному етапі неможливо говорити про будь-які перспективи у зміні ролі та зміцненні урядів в політичних системах Азербайджану, Білорусі і Росії. Така думка виходить з наявності в цих державах недемократичних режимів, які безпосередньо впливають на неможливість розвитку представницької демократії через формування виконавчої влади представницьким органом. Досліджувані країни з президент-парламентською системою правління вважаються недемократичними, ба більше жодна із постсоціалістичних чи пострадянських країн з такою системою правління не вважається демократичною. Як зазначає В. Литвин, «такі системи правління досить часто формуються у неконсолідованих демократіях або автократіях та гібридних політичних режимах або призводять до їх становлення»¹⁴². Дані країни, хоч в них і передбачено вплив парламенту на формування та відставку уряду, його формальну ієрархічну залежність від парламенту, проте такий вплив максимально обмежений або ж частково чи навіть абсолютно відсутній внаслідок президентських повноважень. В цих країнах глави держав є яскравими представниками автократизму (режими Г. Алієва і його сина І. Алієва в Азербайджані з 1993 р., О. Лукашенка в Білорусі з 1994 р., статус президентства якого є загально невизнаним після останніх президентських виборів у 2020 р., та В. Путіна в Росії з 2000 р., з перервою у 2008-2012 роках, під час якої він був неформальним главою держави на посаді прем'єр-міністра), які через формальні позиції урядів, фактично ними керують і очолюють загалом виконавчу владу в країні. Окрім цього відсутня будь-яка конкуруюча опозиція, які були ліквідовані автократичними режимами, репресії серед «незгодних» (вбивства та безпідставні арешти лідерів опозиції), наявні численні

¹⁴² Литвин В. Напівпрезидентська система правління у контексті республіканської форми правління: типологізація, конституційно-правові і політичні виклики та перспективи реформування в Україні // *Studium Europy Srodkowej i Wschodniej*: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Gospodarki Krajowej w Kutnie. 2014. Nr. 2. S. 156–181.

фальсифікації на виборах до представницьких органів влади, а також відсутність інститутів громадянського суспільства. Тому, за наявності автократичних режимів у Азербайджані, Білорусі та Росії, недоцільно говорити про перспективи зміцнення позиції уряду в системі виконавчої влади. Такі трансформації можуть відбутись хіба що з початком демократизації цих країн, яка може започаткуватись певними радикальними, критичними змінами у політичних системах цих країн, такими як революції або ж державні перевороти.

Абсолютно протилежна ситуація у країнах з прем'єр-президентською системою правління. В Грузії в квітні-травні 1991 року уряд обирався і був відповідальний перед парламентом, в країні діяв парламентаризм. Після змін до конституції, згідно з якими президент почав обиратись всенародно, з травня 1991 по січень 1992 року діяв прем'єр-президенталізм. У 1992-1995 роках, після державного перевороту, в країні діяв режим військової диктатури. У 1995 році було прийнято конституцію, відповідно до якої систему правління в країні було визначено як президентську і діяла вона до 2004 року. Главою виконавчої влади був президент, який зі згоди парламенту формував уряд. Той в свою чергу був відповідальний виключно перед президентом.

У 2004 році після «трояндової революції» знову прийняті зміни до конституції внаслідок яких було запроваджено президент-парламентську систему правління. Відбулася зміна типу виконавчої влади з моністичної на дуалістичну через створення уряду – центрального органу виконавчої влади, одночасно із запровадження посади сильного президента. Такі трансформації були необхідними задля вирішення деяких питань, з якими зіткнулась країна, а посада сильного президента була важливою для лідера революції з надвисокою підтримкою виборців – на президентських виборах 2004 року за М. Саакашвілі проголосувало 96 % виборців.¹⁴³ Також більшість у парламенті отримала президентська політична сила, на яку глава держави міг опиратися. У цій системі президент самостійно обирає прем'єр-міністра та визначає структуру уряду, якому парламент повинен був висловити довіру.

¹⁴³ Бялоблцький З. Конституційні та політичні особливості формувань і відставок урядів у контексті політичної системи Грузії після "Революції Троянд" (2004-2012 рр.) / З. Бялоблцький // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – 2012. – Вип. 4(1). – С. 3-16.

В разі відмови, президент міг її проігнорувати, а після другої відмови міг розпустити парламент. Уряд був відповідальний перед президентом і парламентом. Останній міг висловити уряду вотум недовіри, яку президент мав право проігнорувати.

З часом підтримка президента почала відчутно слабшати (на президентських виборах 2008 року М. Саакашвілі отримав 53,47 % голосів виборців), що, як зазначає З. Бялоблоцький, «зменшення популярності президента змусило політичні еліти Грузії приступити до роздумів про можливість переінтерпретації політичної системи»¹⁴⁴. У 2013 році вступили в силу зміни до конституції 2010 року, згідно з якими було послаблено вагу президента, збільшено повноваження прем'єр-міністра і систему правління змінено на прем'єр-президентську. Уряд уже формувався парламентом. У президента лише залишилось право подавати кандидата на посаду прем'єр-міністра з найбільшої парламентської партії. Уряд став відповідальним виключно перед парламентом, а прем'єр-міністр отримав змогу визначати структуру і склад уряду. У 2012 році на парламентських виборах перемогла опозиційна партія яка сформувала опозиційний до президент уряд. Кабінет міністрів став бути залежним не від президента, а від домовленостей між главою держави і парламентською більшістю.

У 2017 році було прийнято нові поправки в конституцію, після яких повноваження президента щодо впливу на уряд зменшили й залишили лише символічне право призначати прем'єр-міністра на посаду, без якого, власне, можна й обходитись. Окрім цього, президент з 2024 року почне обиратись у парламенті, отже президента й прем'єр-міністра обиратиме одна й та сама парламентська більшість. Тобто виключається можливість когабітації між главою держави та урядом. З наступними виборами президента система правління в Грузії зміниться на парламентську, відповідно до чого уряд займе чільне місце в системі виконавчої влади в країні.

У 1991 році зі здобуттям незалежності Молдови було збережено ще радянські політичні інститути МРСР на які також було накладено інститут президентства, відповідно до цього, в додаток з парламентською відповідальністю уряду,

¹⁴⁴ Бялоблоцький З. Конституційні та політичні особливості формувань і відставок урядів у контексті політичної системи Грузії після "Революції Троянд" (2004-2012 рр.) / З. Бялоблоцький // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – 2012. – Вип. 4(1). – С. 3-16.

систему правління Молдови 1991-1994 років можна віднести до прем'єр-президентської. Ця система правління та позиція уряду збереглися й після прийняття конституції у 1994 році. Президент висував кандидатуру прем'єр-міністра, уряду та програмі якого парламент висловлював довіру. Також парламент міг висловити уряду вотум недовіри, наслідком якого була відставка цього урядового кабінету. Уряд був фактично сильнішим за президента та незалежним від нього, оскільки формувався і відправлявся у відставку парламентською більшістю.

У 2001-2015 роках функціонував парламентаризм, оскільки в поправках 2000 року було передбачено внутрішньопарламентські вибори президента. Президент і уряд обирались парламентською більшістю та представляли єдиний політичний курс, при чому прем'єр-міністр став главою виконавчої влади в країні. Окрім цього також немає місця когабітації між президентом та урядовим кабінетом, яка була присутня у 1999-2001 роках. Проте висока кількість різновекторних політичних сил у парламенті, та відсутність однопартійної більшості ускладнюють формування коаліцій, що призводить до політичних криз та нестабільності політичної системи. Відтак до 2009 року абсолютну більшість у парламенті здобувала «Партія комуністів Республіки Молдова», що давало їй можливість самостійно призначати на посаду президента та формувати уряд. Проте уже після перших виборів у 2009 році цій політсилі забракло одного голосу для обрання президента (за конституцією президента обирали голосами не менше 3/5 від складу парламенту), внаслідок чого парламент було розпущено та оголошено дострокові парламентські вибори. У 2015 році були прийняті повторні зміни до конституції за якими президента з 2016 року знову обирають на всезагальних виборах. Тобто задля відносної стабілізації політичної системи, виконавчу владу з урядом, який формує представницький орган, ділить всенародно обраний президент. На даний момент президенткою Молдови є представниця партії «Дія і солідарність» М. Санду. Ця політсила займає більшість у парламенті, нею також сформований уряд.

Найкращі перспективами змін ролі та зміцнення значення урядів присутні у Грузії. Взагалі можна відзначити, що Грузія за період з часу прийняття конституції і до сьогодні пройшла шлях від президентської до парламентської системи

правління (до 2024 року). Відповідно й уряд пройшов шлях від органу, підпорядкованого президенту, до головного органу виконавчої влади. Окрім цього, порівняно з періодом функціонування президент-парламентської системи правління, зараз зросла урядова стабільність та ефективність урядів. Наразі, серед усіх досліджуваних країн, Грузія має найбільше шансів стати парламентською демократією, з урядом, сформованим представницьким органом законодавчої влади – парламентом, який у свою чергу стане ключовим суб'єктом у здійсненні державної політики. Своєю чергою Молдова завжди характеризувалася високою позицією урядів, особливо у 2000-х роках, коли в країні функціонував парламентаризм, а уряд мав підтримку однопартійної більшості. Після початку політичної нестабільності та змін у політичній системі країни, було введено посаду всенародно обраного президента, який мав виступати у ролі «арбітра» у вирішенні суперечностей між парламентськими політичними силами та допомагати в разі незгоди парламенту формувати урядові кабінети. Вважаємо, що наразі така система правління є найбільш сприятливою для цієї країни, проте в майбутньому уряд має перспективу знову зміцнити свої позиції у системі державної влади в разі стабілізації політичної системи та подальшої демократизації політичного режиму в цій країні.

ВИСНОВКИ

У ході дослідження зроблено наступні висновки, які значною мірою виявились відповіддю на поставлені дослідницькі завдання:

Встановлено, що уряд – це організація, яка здійснює адміністрування у всій країні або її частині. Урядовий кабінет – форма уряду, де президент або прем'єр-міністр формують кабінет міністрів, доручаючи його членам очолити відповідні міністерства. Кабінет міністрів – це виконавчий комітет, сформований з найважливіших членів уряду, враховуючи прем'єр-міністра (чи президента) та міністрів. У роботі ми ототожнювали ці три поняття, говорячи конкретно про урядові кабінети.

Аргументовано, що уряд відіграє ключову роль у напівпрезидентській системі правління. Уряд є основним колегіальним органом виконавчої влади, яку ділить разом з главою держави в особі президента. Основними критеріями, які впливають на систему правління є спосіб формування уряду, його відповідальність та дуалізм виконавчої влади. Місце уряду в країнах з напівпрезидентською системою правління можна охарактеризувати наступним чином: уряд формується спільно главою держави та парламентом; глава уряду та урядовий кабінет колективно відповідальний перед парламентом або одночасно і перед парламентом, і перед главою держави; уряд ділить повноваження зі здійснення виконавчої влади з главою держави.

Для дослідження було обрано лише європейські країни, які на сьогодні знаходяться на етапі демократизації або ж проходили такий етап впродовж історичного розвитку після розпаду Радянського Союзу, проте здійснили зворотню трансформацію або ж відкат до автократизму. Напівпрезиденталізм визначається, як система державного правління, якій властива посада всенародно обраного на фіксований термін президента, який є главою держави, а також інститут прем'єр-міністра і урядового кабінету, які обов'язково колективно відповідальні хоча б перед парламентом або одночасно і перед парламентом, і перед президентом, причому відбувається дуалізація виконавчої влади між главою держави з одного

боку та главою уряду і урядовим кабінетом з іншого. На основі цієї характеристики ми виділили для дослідження п'ять пострадянських країн з напівпрезидентською системою правління: Азербайджан, Білорусь, Грузія, Молдова, Росія. Серед них Азербайджан, Білорусь та Росія є президент-парламентськими країнами, а Грузія і Молдова прем'єр-президентськими.

Таким країнам, як Азербайджан, Білорусь, Молдова та Росія, притаманний напівпарламентський спосіб формування уряду. В Азербайджані, Білорусі та Росії присутня модель домінування президента, коли глава держави призначає прем'єр-міністра зі згоди парламенту, проте має право зробити це самостійно в разі певної кількості відмов парламенту на затвердження пропонованої кандидатури. Також президент самостійно призначає інших членів уряду, лише у Росії робить це за пропозицією прем'єр-міністра. Молдові притаманна модель домінування парламенту, за якої президент висуває кандидатуру прем'єр-міністра, уряду якого парламент повинен висловити довіру. Президент, при обранні кандидата, повинен враховувати партійний склад парламенту, щоб парламент погодив цю кандидатуру. Єдиною країною, яка виділяється, є Грузія. Вона характеризується обмежено-парламентським способом формування уряду з моделлю парламентської більшості. Кандидата на посаду прем'єр-міністра висуває партія, що перемогла на виборах, після чого парламент повинен висунути вотум довіри

В Азербайджані, Білорусі і Росії, які є президент-парламентськими країнами, конституційно уряди є відповідальними перед парламентами, які можуть висловити урядам вотум недовіри (окрім Азербайджану, в якому уряд є відповідальним перед президентом, проте парламент також може висловити уряду недовіру). Проте вирішальне рішення щодо відставки уряду приймає президент, тому його можна вважати фактичним главою виконавчої влади в країні, а про її дуалізм можна стверджувати лише умовно. В Грузії і Молдові, уряди йдуть у відставку після оголошення їм недовіри парламентом. В Грузії формувати або ж відправляти урядовий кабінет у відставку може лише парламент, президент має лише символічне повноваження призначити новий уряд на посаду без якого це все одно відбудеться. Окрім цього в Грузії діє конструктивний або ж позитивний

вотум недовіри уряду, що передбачає висловлення уряду недовіри одночасно з висловленням інвестиції новому уряду.

Продемонстровано, що уряди поділяються за типом композиції на партійні та непартійні/технократичні. Непартійними є уряди в Азербайджані, Білорусі і Росії. В Азербайджані і Білорусі непартійні уряди формуються зі здобуттям незалежності цих держав. В Росії з 17 урядових кабінетів було 9 повністю технократичних та 8 частково технократичних, а саме напівтехнократичних, яким він є і на даному етапі. Також технократичні уряди мали місце в Грузії та в Молдові. Проте на даному етапі уряди в цих країнах є партійними. Додатково за критерієм парламентської підтримки партійні уряди діляться на однопартійні більшості та меншості і багатопартійні більшості та меншості. Однопартійні і багатопартійні уряди меншості відсутні у всіх досліджуваних країнах. В даний момент урядові кабінети Молдови та Грузії є однопартійними урядами більшості.

У доповнення підтверджено, що урядова стабільність – це стійкий стан функціонування уряду, що характеризується його здатністю до тривалого існування, збереження ключових зовнішніх та внутрішніх параметрів. Інструментом вимірювання урядової стабільності є «індекс урядової стабільності», який обчислюється у відсотках і відображає тривалість роботи урядового кабінету порівняно з максимально можливим часом його роботи згідно з конституцією. В Азербайджані та Білорусі ключову роль у призначенні урядів займає президент, який фактично самостійно має право формувати та призначати урядові кабінети. В даних випадках не грає жодної ролі партійний склад парламенту, оскільки він має лише формальне право на висловлення довіри та недовіри уряду, які президент має право ігнорувати. Тому, в цих країнах на тривалість функціонування, а відтак і на урядову стабільність має вплив суто президент. Варто також відзначити, що висока урядова стабільність притаманна для недемократичних політичних режимів, якими є Азербайджан і Білорусь. Винятком є Росія, якій також притаманний недемократичний режим, проте урядова стабільність там є нижчою. Найстабільніші уряди властиві для Білорусі та Азербайджану. Нижчою є стабільність урядів

у Росії. Найменш стабільні у Молдові та Грузії. Доволі високим показник урядової стабільності був присутній у Молдові у 2000-х роках. На той час Молдова була країною з парламентською системою правління на формування та відставку уряду в якій впливав парламент. У 2001-2009 роках уряди формувалися однопартійною більшістю, що й вплинуло на такий високий показник. Після політичної кризи 2009 року уряди почали формуватися коаліційною більшістю. Це викликало часті суперечності поміж коаліційними політичними силами, що призводило до частих політичних криз та політичної нестабільності в органах влади. Чинний уряд сформований однопартійною більшістю, представником партії більшості у парламенті є також чинна президентка, тому можна зробити прогноз, що теперішній уряд буде більш стабільним за попередні, якщо на його діяльність не вплинуть певні непередбачувані чинники. У Грузії за функціонування президент-парламентаризму урядова стабільність була доволі низькою незважаючи на те, що уряд був у фактичній залежності від президента, а більшість у парламенті займала президентська політична сила. Причиною цього можна назвати нові виклики для виконавчої влади у постреволюційний період, зокрема проведення жорстких реформ та зміну політичної системи в державі. Це зумовлювало часті зміни складу урядового кабінету, які не справлялися з вимогами суспільства. Після перемоги опозиції та зміни системи правління на прем'єр-президентську з 2012 року формуються однопартійні уряди більшості, які відзначаються високою стабільністю. У досліджуваних нами країнах найбільший вплив на стабільність урядів мають спосіб формування уряду, політичний режим в країні, а також парламентська підтримка уряду.

Паралельно підтверджено, що ефективність уряду – це рівень ефективності роботи уряду в напрямках надання державних послуг, забезпечення якості державної служби, забезпечення певного ступеня незалежності від політичного тиску, якості прийнятих та здійснених політичних рішень, а також ступеня довіри суспільства до нього. За рівнем якості бюрократії («Economist Intelligence Unit») найвищою ефективність урядів є у Грузії, при чому показник збільшується з 2012 року. З цього року уряди в країні є партійними, що можна назвати причиною

вищої якості бюрократії. З іншої сторони партійні уряди також притаманні Молдові, в якій показник якості бюрократії є найнижчим. Причиною цьому можна назвати формування уряду однопартійною більшістю протягом 2001-2009 років, оскільки, після того як в Молдові почали формуватись коаліційні уряди, якість бюрократії почала зростати. Низькі показники також притаманні Азербайджану, Білорусі та Росії в яких склад урядів є завжди непартійний (в Росії якість бюрократії є вищою, ніж у Азербайджану та Білорусі, оскільки частина урядових кабінетів є напівтехнократичними). За рівнем розвитку бюрократії, послідовністю політичного процесу та перспективного планування («Global Insight Business Risk and Conditions») результати є приблизно схожими з попереднім маркером, проте тут показник є вищим у Молдові. Тому тут більш точно можна казати, що за цим індикатором ефективність урядів корелюється з типами урядів за композицією, тобто партійні уряди є більш ефективними, ніж непартійні. При чому найнижча ефективність урядів у Білорусі, де відсутні будь які конкуруючі політичні сили і навіть провладна партія.

Виявлено, що показники урядової стабільності та ефективності у пострадянських країнах з напівпрезидентською системою правління між собою пов'язані, проте не завжди урядова стабільність є визначником ефективності урядів. На прикладі цих держав ми спостерігаємо, що більший вплив на ці показники мають політичний режим (особливо через призму зв'язку з системою правління), склад уряду, його підтримка в парламенті, рівень політичної стабільності а також загалом політична система в країні.

Врешті, аргументовано, що на даному етапі неможливо говорити про будь-які перспективи у зміні ролі та зміцненні урядів в політичних системах Азербайджану, Білорусі і Росії. В цих державах наявні недемократичні режими, які безпосередньо впливають на неможливість розвитку представницької демократії через формування виконавчої влади представницьким органом. Дані країни, хоч в них і передбачено вплив парламенту на формування та відставку уряду, його формальну ієрархічну залежність від парламенту, проте такий вплив максимально

обмежений або ж частково чи навіть абсолютно відсутній внаслідок президентських повноважень. В цих країнах глави держав є яскравими представниками автократизму (режими І. Алієва в Азербайджані, О. Лукашенка в Білорусі та В. Путіна в Росії), які через формальні позиції урядів, фактично ними керують і очолюють загалом виконавчу владу в країні. Окрім цього відсутня будь-яка конкуруюча опозиція, які були ліквідовані автократичними режимами, репресії серед «незгодних» (вбивства та безпідставні арешти лідерів опозиції), наявні численні фальсифікації на виборах до представницьких органів влади, а також відсутність інститутів громадянського суспільства. Трансформації зміцнення урядів можуть відбутись хіба що з початком демократизації цих країн, яка може започаткуватись певними радикальними, критичними змінами у політичних системах цих країн, такими як революції або ж державні перевороти.

При цьому констатовано, що найкращі перспективами змін ролі та зміцнення значення урядів присутні у Грузії. Грузія за період з часу прийняття конституції і до сьогодні пройшла шлях від президентської до парламентської системи правління. уряд пройшов шлях від органу, підпорядкованого президенту, до головного органу виконавчої влади. Грузія має найбільше шансів стати парламентською демократією, з урядом, сформованим представницьким органом законодавчої влади – парламентом, який у свою чергу стане ключовим суб'єктом у здійсненні державної політики.

Молдова завжди характеризувалася високою позицією урядів. Після початку політичної нестабільності та змін у політичній системі країни, було введено посаду всенародно обраного президента, який мав виступати у ролі «арбітра» у вирішенні суперечностей між парламентськими політичними силами та допомагати в разі незмоги парламенту формувати урядові кабінети. Наразі така система правління є найбільш сприятливою для цієї країни, проте в майбутньому уряд має перспективу знову зміцнити свої позиції у системі державної влади в разі стабілізації політичної системи та подальшої демократизації політичного режиму в цій країні.

ДОДАТКИ

Додаток А. Кількісні показники президентських і парламентських урядових кабінетів у пострадянських країнах з напівпрезидентською системою правління (1991–2022 рр.)

Країна	Спосіб формування кабінету				Всього урядових кабінетів
	Президентський	%	Парламентський	%	
Азербайджан	13	100	–	–	13
Білорусь	10	91	1	9	11
Грузія	12	55	10	45	22
Молдова	–	–	21	100	21
Росія	14	78	4	22	18

Додаток Б. Кількісні показники технократичних (непартійних) урядових кабінетів у пострадянських країнах з напівпрезидентською системою правління (1991–2022 рр.)¹⁴⁵

Країна	Кількість технократичних урядових кабінетів			Всього урядових кабінетів
	Н	НТ	НП	
Азербайджан	13	–	–	13
Білорусь	11	–	–	11
Грузія	13	–	–	22
Молдова	1	1	3	21
Росія	9	9	–	18

Додаток В. Кількісні показники партійних урядових кабінетів у пострадянських країнах з напівпрезидентською системою правління (1991–2022 рр.)¹⁴⁶

Країна	Кількість партійних урядових кабінетів				Всього урядових кабінетів
	ОБ	ОМ	КБ	КМ	
Грузія	9	–	–	–	22
Молдова	7	–	9	–	21

¹⁴⁵ Умовні позначення: Н – непартійні; НТ – напівтехнократичні; НП – напівпартійні.

¹⁴⁶ Умовні позначення: ОБ – однопартійні більшості; ОМ – однопартійні меншості; КБ – коаліційні більшості; КМ – коаліційні меншості.

**Додаток Г. Показники урядової стабільності¹⁴⁷ у пострадянських країнах з
напівпрезидентською системою правління (1996-2020 рр.)¹⁴⁸**

Роки	АЗЕ	БЛР	ГРЗ	МЛД	РОС
1996	-0,83	0,09	-1,57	0,01	-1,17
1998	-0,70	0,11	-1,64	0,39	-1,09
2000	-0,83	0,09	-0,81	-0,43	-1,40
2002	-1,19	0,14	-1,19	-0,16	-0,72
2003	-0,95	0,30	-1,30	-0,13	-1,19
2004	-1,06	0,69	-0,87	-0,22	-1,51
2005	-1,13	0,16	-0,75	-0,40	-1,27
2006	-1,09	0,36	-0,96	-0,37	-0,91
2007	-0,63	0,15	-0,64	-0,62	-0,86
2008	-0,33	0,34	-0,92	-0,27	-0,75
2009	-0,28	0,52	-0,97	-0,59	-0,97
2010	-0,24	0,05	-0,72	-0,38	-0,93
2011	-0,53	-0,09	-0,66	-0,05	-1,00
2012	-0,72	0,07	-0,68	0,05	-0,82
2013	-0,41	0,01	-0,44	0,00	-0,74
2014	-0,56	0,18	-0,32	-0,16	-0,94
2015	-0,73	0,11	-0,47	-0,33	-1,03
2016	-0,80	0,14	-0,31	-0,30	-0,95
2017	-0,75	-0,05	-0,37	-0,32	-0,64
2018	-0,71	0,35	-0,44	-0,40	-0,54
2019	-0,69	0,33	-0,49	-0,39	-0,56
2020	-0,73	-0,73	-0,43	-0,42	-0,73

¹⁴⁷ Political stability - Country rankings [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу:
https://www.theglobaleconomy.com/rankings/wb_political_stability/

¹⁴⁸ Умовні позначення: АЗЕ – Азербайджан; БЛР – Білорусь; ГРЗ – Грузія; МЛД – Молдова; РОС – Росія

Додаток Г. Маркери урядової ефективності за даними «Economist Intelligence Unit»¹⁴⁹ в пострадянських країнах з напівпрезидентською системою правління (1996-2020 рр.)

Рік	АЗЕ	БЛР	ГРЗ	МЛД	РОС
1996	0,13	–	–	0,13	0,13
1998	0,13	–	–	0,13	0,00
2000	0,13	–	–	0,00	0,00
2002	0,00	–	–	0,00	0,13
2003	0,00	–	–	0,00	0,13
2004	0,00	–	–	0,00	0,13
2005	0,00	–	–	0,00	0,13
2006	0,00	0,13	0,38	0,00	0,25
2007	0,00	0,13	0,56	0,00	0,25
2008	0,00	0,13	0,63	0,00	0,25
2009	0,00	0,13	0,63	0,00	0,25
2010	0,00	0,13	0,63	0,00	0,25
2011	0,00	0,13	0,63	0,00	0,25
2012	0,00	0,13	0,63	0,00	0,25
2013	0,25	0,13	0,63	0,13	0,25
2014	0,25	0,13	0,63	0,13	0,25
2015	0,25	0,13	0,63	0,13	0,25
2016	0,38	0,13	0,63	0,13	0,25
2017	0,38	0,13	0,75	0,25	0,25
2018	0,38	0,13	0,75	0,25	0,25
2019	0,38	0,25	0,75	0,25	0,25
2020	0,36	0,13	0,75	0,25	0,25
В середньому	0,12	0,14	0,64	0,08	0,20

¹⁴⁹ Economist Intelligence Unit (EIU) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/Home/downloadFile?fileName=EIU.xlsx>

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авер'янов В. Дуалізм виконавчої влади у світлі конституційного вдосконалення форми державного правління в Україні / В. Авер'янов // Вісник Конституційного Суду України. – 2010. – № 3. – С. 106-115.
2. Андрусенко Л. Пространство для „бывших”. Кому из мировых игроков достанется „главный геополитический приз”? [Электронный ресурс] / Л. Андрусенко. – Режим доступа: [http:// www. novopol.ru/-prostranstvo-dlya-byivshih--text66593.html](http://www.novopol.ru/-prostranstvo-dlya-byivshih--text66593.html)
3. Бжезінський С. Великі перетворення // Політична думка. – 1994. – №3
4. Бялоблоцький З. Конституційні та політичні особливості формувань і відставок урядів у контексті політичної системи Грузії після "Революції Троянд" (2004-2012 рр.) / З. Бялоблоцький // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – 2012. – Вип. 4(1). – С. 3-16.
5. Бялоблоцький З. Стабільність та ефективність урядів у політичних системах країн Східної Європи: моногр. / З. Бялоблоцький. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – 470 с.
6. Виконавча влада та її місце в системі державної влади / О.М. Бабич // Держава і право. – 2010. – Вип. 50. – С. 302-309.
7. Державне управління: теорія і практика / заг.ред. В.Б.Авер'янова. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – С.11.
8. Зазнаев О. И. Дихотомия versus трихотомия: проблема типологии систем правления в политологии // Проблемы политической науки / науч. ред. МХ Фарукшин. – Казань: Центр инновац. Технологий, 2005. – 55 ст.
9. Зазнаев Олег Иванович Атипичные президентские и полупрезидентские системы // Учен. зап. Казан. ун-та. Сер. Гуманит. науки. 2005. – Т. 147. – С. – 54-69.
10. Кашкин С.Ю. Правительство // Конституционное (государственное) право зарубежных стран: Учебник: В 4-х т.: Т. 2 / Отв. ред. Б.А. Страшун. – М.: Изд-во БЕК. – С. 279

11. Конституция Австрии / Конституции стран мира. – Режим доступа до ресурсу: <https://worldconstitutions.ru/?p=160>
12. Конституция Азербайджанской Республики от 12 ноября 1995 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420395&pos=8;-106#pos=8;-106
13. Конституция Бразилии / Конституции стран мира [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <https://worldconstitutions.ru/?p=563>
14. Конституция Венгрии / Конституции стран мира [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <https://worldconstitutions.ru/?p=298>
15. Конституция Грузии / Законодательный Вестник Грузии [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/30346?publication=36>
16. Конституция Грузии от 24 августа 1995 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/30346?publication=0>
17. Конституція Грузії 21 лютого 1921 року / Національна парламентська бібліотека Грузії [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/105492>
18. Конституция Грузии от 15 октября 2010 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/30346?publication=24>
19. Конституция Грузии от 24 марта 2004 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/30346?publication=8>
20. Конституция Республики Беларусь / Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <https://pravo.by/pravovaya-informatsiya/normativnyue-dokumenty/konstitutsiya-respubliki-belarus/>
21. Конституция Республики Беларусь от 15 марта 1994 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ru.wikisource.org/wiki/Конституция_Республики_Беларусь/Первоначальная_редакция

22. Конституция (Основной Закон) Белорусской Советской Социалистической Республики от 14 апреля 1978 г. (с изменениями и дополнениями, внесенными Законами БССР от 21 июня 1979 г.
23. Конституция Республики Молдова от 12 ноября 1995 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30390931&pos=8;-106#pos=8;-106
24. Конституция Республики Молдова от 29 июля 1994 г. (с изменениями от 5 июля 2000 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.presedinte.md/rus/constitution>
25. Конституция Российской Федерации [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.constitution.ru/10003000/10003000-7.htm>
26. Конституция РСФСР 1978 года (в редакции 1 ноября 1991 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [https://ru.wikisource.org/wiki/Конституция_РСФСР_1978_года_\(в_редакции_1_ноября_1991_года\)](https://ru.wikisource.org/wiki/Конституция_РСФСР_1978_года_(в_редакции_1_ноября_1991_года))
27. Конституція України / Верховна Рада України [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
28. Конституция Федеративной Республики Германия / Конституции стран мира [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <https://legalns.com>
29. Конституция Французской Республики / Конституции стран мира [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <https://legalns.com>
30. Литвин В. Великі коаліції у контексті коаліційних урядів більшості: концептуалізація, політичні причини та наслідки на прикладі парламентських демократій у Європі / Віталій Литвин, Анатолій Романюк // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень. – 2013. – № 2(64). – С.473-504.
31. Литвин В. Класифікація європейського півпрезиденталізму / Віталій Литвин // Демократичне врядування. – 2009. – № 3. – 15 с.

32. Литвин В. Концептуальне визначення поняття “урядова стабільність” // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. 2008. № 10. С. 37–42.
33. Литвин В. Напівпрезидентська система правління у контексті республіканської форми правління: типологізація, конституційно-правові і політичні виклики та перспективи реформування в Україні // Studium Europae Srodkowej i Wschodniej: Wydawnictwo Wyzszej Szkoły Gospodarki Krajowej w Kutnie. 2014. Nr. 2. S. 156–181.
34. Литвин В., Осадчук І. Атиповість напівпрезидентських систем державного правління у пострадянських країнах: контекст вотумів недовіри урядам // Politicus. 2018. Вип. 3. С. 49–57
35. Литвин В. Особливості та наслідки поділу і дуалізму виконавчої влади в рамках різних видів напівпрезиденталізму // Український часопис конституційного права. 2018. № 4. С. 94–112
36. Литвин В. Порівняльний аналіз стабільності урядів в країнах Центральної Європи та Україні: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / В. С. Литвин. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – С. 78.
37. Литвин В. Способи замірів урядової стабільності // Тези звітної наукової конференції філософського факультету / Відп. за випуск проф. В. Мельник. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. С. 239–242.
38. Литвин В. Теорія та практика когабітації в напівпрезидентських системах Європи // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації. 2011. №. 4. С. 140–149.
39. Литвин В. Типи урядових кабінетів // Політологічний вісник: Збірник наукових праць. 2008. № 37. С. 123–138.
40. Литвин В. Урядова стабільність: теоретико-методологічні засади дослідження // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. 2009. № 21. С. 117–122.

41. Ляшенко Т. М. Політичні трансформації пострадянського простору (на прикладі країн центральноазійського регіону) / Т. М. Ляшенко // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2011. – Вип. 6. – С. 376-387.
42. Мальцева Є.В. Теоретико-правові засади сутності виконавчої влади // Ученые записки Крымского федерального университета имени В. И. Вернадского. Юридические науки. 2012.
43. Мартинюк, Р. С. (2010) Парламентська відповідальність уряду в зарубіжній та вітчизняній практиці: компаративний аналіз. Вибори та демократія (1(23)). с. 54-62.
44. Мартинюк Р. С. Реалізація принципу поділу влади в сучасній Україні: політико-правовий аналіз / Мартинюк Р. С. –Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2007.
45. Машталер Ольга Василівна. Змішана форма державного правління: теоретична модель та її практичне застосування / О. В. Машталер // Наукові записки НаУКМА: Політичні науки. – 2006. – Т. 57. – С. 78-84.
46. Нижник Н. Конституційно-правова основа діяльності та повноваження Уряду України / Н. Нижник, А. Дуда // Збірник наукових праць Української Академії державного управління при Президентові України / За заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. –К.: Вид-во УАДУ, 1998. –Вип. 1. –С. 57–68.
47. О восстановлении государственной независимости Азербайджанской Республики: Конституционный акт Азербайджанской Республики от 18 октября 1991 г. № 222-XII [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=2889
48. Осадчук І. Ефективність урядів у пострадянських країнах. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер.: «Питання політології». 2015. Вип. 28. С. 26–31.
49. Осадчук І. Політичні інститути пострадянських країн: порівняльний аналіз: навч. посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 306 с.

50. Павленко Р. Парламентська відповідальність уряду: світовий та український досвід. – К.: КМ Академія, 2002. – 253 с.
51. Панчак-Бялоблоцька Н. В. Раціонально-логічна зумовленість та емпіричний досвід формування різних типів урядів у європейських парламентських демократіях / Н. В. Панчак-Бялоблоцька // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2016. – Вип. 1. – С. 241-262.
52. Парламент Молдови оголосив недовіру уряду прем'єрки Санду [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://hromadske.radio/news/2019/11/12/parlament-moldovy-ogolosyv-nedoviru-uryadu-prem-yerky-sandu>
53. Партія Санду отримує монобільшість за результатами виборів у Молдові [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2021/07/12/7125328/>
54. Первые президентские выборы в Молдове [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://ed-glezin.livejournal.com/1453023.html>
55. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України: [підручник] / за заг. ред. В. Л. Федоренка. – К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2010
56. Постановление Конституционного Суда РФ от 11 декабря 1998 г. N 28-П [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.constitution.ru/decisions/12013889/12013889.htm>
57. Празаускас А. СНГ как постколониальное пространство [Електронний ресурс] / А. Празаускас // Независимая газета. – 1992. – 7 февр. – Режим доступу до ресурсу: https://www.ualberta.ca/~khineiko/NG_92_93/1141438.htm
58. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституційний вимір. – Львів: Тріада плюс, 2004. – 253 с.
59. Романюк А. Феномен урядів меншості в країнах Західної Європи // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. Збірник наукових праць. – Львів: Вид-во НУ “Львівська політехніка”. 2006, № 17. – С.24 – 27.

60. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія. Дослідження структур, мотивів і результатів.- К.: АртЕк, 2001.
61. Сахаров Н. А. Институт президентства в современном мире – Москва: Юридическая литература, 1994. – 176 с.
62. Серьогіна С.Г. Порядок формування уряду за різних форм правління. Проблеми законності. Х.: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого / відп. ред. В.Я. Тацій, 2003. Вип. 65. С. 37-47
63. Совгира О. В. Функції уряду як елемент його компетенції та конституційно-правового статусу / О. В. Совгира // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Право. – 2011. – Вип. 2. – С. 316-322. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_pr_2011_2_37.
64. То, что не применилось [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.kommersant.ru/doc/3828717>
65. Фрідманський, Р. М. Уряд в системі органів виконавчої влади: поняття та сутність / Р. М. Фрідманський // Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Право / гол. ред. Ю.М. Бисага. – Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2012. – Вип. 20. Ч. 2. Т. 1. – С. 137–140.
66. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века / Пер. с англ. – М.: РОССПЭН, 2003. – 386 с.
67. Хоменко О.В. Виконавча влада: соціально-правова природа, особливості: дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2005. – С. 75.
68. Шаповал В. М. Виконавча влада (теоретичний і конституційний аспекти). Київ: Москаленко О. М., 2016. 80 с.
69. Шляхтун П. П. Конституційне право України: [підручник] / П. П. Шляхтун. –К.: «Освіта України», КНТ, 2008.
70. Duverger M. A New Political System Model: Semi-Presidential Government // European Journal of Political Research. – 1980. – V. 8. – P.165-187.
71. Economist Intelligence Unit (EIU) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/Home/downloadFile?fileName=EIU.xlsx>

72. Gallup World Poll (GWP) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/pdf/GWP.xlsx>
73. Global Insight Business Risk and Conditions [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/pdf/WMO.xlsx>
74. Lijphart A. Presidentialism and Majoritarian Democracy: Theoretical Observations // The Failure of Presidential Democracy. Comparative Perspectives. Ed. by J.J.Linz and A.Valenzuela. – Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1994. – P.91-105.
75. Mair P. The Challenge to Party Government / Peter Mair // West European Politics. – 2008. – Vol. 31. – No. 1–2. – P. 211–234.
76. McDonnell D. Defining and classifying technocrat-led and technocratic governments / Duncan McDonnell, Marco Valbruzzi // European Journal of Political Research. – 2014. – Vol. 53. – No. 4. – P. 654–671.
77. Political Risk Services International Country Risk Guide (PRS) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/pdf/PRS.Xlsx>
78. Political stability – Country rankings [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: https://www.theglobaleconomy.com/rankings/wb_political_stability/
79. Rose R. The Variability of Party Government: A Theoretical and Empirical Critique / Richard Rose // Political Studies. – 1996. – Vol. 17. – No. 4. – P. 413–445.
80. Shugart M. Semi-presidential systems: Dual executive and mixed authority patterns / Matthew Soberg Shugart // French Politics. – 2005. – Vol. 3. v 3. – P. 323–351.
81. Zeltser, Maksym. “Деякі аспекти формування уряду: український та міжнародний досвід.” Aktuelle Themen im Kontext der Entwicklung der modernen Wissenschaften: der Sammlung (2017): n. pag. Print.